



TIASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 10, Mart 2017, s. 288-312

Osman ORAL¹

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN CENNET VE CEHENNEM ÇEKİŞMESİ ŞİİRİNDEKİ HİKMETLER

Özet

Hoca Ahmed Yesevî, XI. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ın Sayram şehrinde dünyaya gelmiş müslüman Türk âlimidir. Onun din anlayışı ve öğretileri, tarih boyunca Türk boylarının müslüman kimliklerinin korunması ve zamanımıza kadar devam ettirmesine katkıları olmuş, sağlam bir dînî ve ahlâkî hayat sürmelerini sağlayıp canlılığını günümüze kadar sürdürmüştür. Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu Türkleri'nin dînî anlayış ve inançlarında geniş tesirler icra ettiğinden "Pîr-i Türkistan" ve "Hâce-i Türkistan" ünvanlarıyla anılmıştır. Ahmed Yesevî, Yesevîlik tarikatını kurmuş ve tarihte ilk Türk tarikat kurucusu olmuştur. Onun, Türkler arasında özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Yesevî dervişleri, Orta Asya ve Anadolu halkının İslâm dinini kabul etmesinde etkili olmuşlardır. Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'teki şiirleri, Allah ve Hz. Muhammed sevgisi ile dini motiflerde doludur. Bu makâlede onun cennet ve cehennem çekişmesi konulu şiirindeki hikmetler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Cennet ve Cehennem, Hikmet, İslâm, Türk

THE WISDOM IN THE POEM THE CONTENTION HELL AND HEAVEN OF KHOJA AHMED YASAWI

Abstract

Khoja Ahmed Yasawi was a prominent Turkish Muslim scholar who was born in Sayram, Kazakhstan in the second half of XI century. His understanding and the teachings of religion helped Turkish tribes to protect their Muslim identity

¹ Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İtikadî İslâm Mezhepleri Anabilimdalı emekli öğretim üyesi, osman-oral@hotmail.com

throughout history to the present time and contributed them to practice a sound religious and moral life. He was also known as “Pir-i Turkistan” and "Haja-i Turkistan" due to his wide influence on religious understanding and beliefs of people in Central Asia, the Caucasus, the Balkans and Anatolia. Ahmed Yesevî is the founder of the sect of Yesevîlik, and he is also considered as the first Turkish sect founder. He has a special place and importance among Turks. Yesevî dervishes contributed to the acceptance the Islamic religion of the people of Central Asia and Anatolia. The poems of Ahmed Yesevî in the Divan-ı Hikmet are full of love of Allah and the Prophet Muhammad of religious motifs. This article examines the contention of the wisdom of her poetry on the theme of heaven and hell.

Key Words: Ahmed Yasawi, Heaven and Hell, Wisdom, Islam, Turkish

GİRİŞ

Ahmed Yesevî, XI. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ın Sayram şehrinde dünyaya gelmiş Müslüman Türk âlimidir. Onun din anlayışı ve öğretileri, tarih boyunca Türk boylarının Müslüman kimliklerinin korunması ve zamanımıza kadar devam ettirmesine katkıları olmuş, sağlam bir dînî ve ahlâkî hayat sürmelerini sağlayıp canlılığını günümüze kadar sürdürmüştür. Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu Türkleri'nin dînî anlayış ve inançlarında geniş tesirler icra ettiğinden “Pîr-i Türkistan” ve "Hâce-i Türkistan" ünvanlarıyla anılmıştır. 11.yüzyılın son yıllarında Maverâünnehir, Harizm, Horasan ve Azerbaycan bölgelerinden gelen ve daha çok Müslüman Türklerin olduğu, ilk hükümdarı Kutalmış oğlu Süleyman Şah (1075-1086) olan *Türkiye Selçuklu Devleti* teşekkül etti.² Anadolu'da ilk Türk devletinin temeli de atılmış oldu.³

Türkmen boyları tarafından Dânişmendliler, Saltuklular, Mengüçükler ve Artuklular gibi Orta ve Doğu Anadolu Türklerinden oluşan devletler de kurulunca,⁴ Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşması süreci de başladı. Anadolu Türk İslâm Medeniyetinin ihya ve inşasında büyük bir öneme hâiz âlimlerden biri olan Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde 1093 ila 1166 yıllarında yaşamış, "*Hâce-i Türkistan*", "*Hazreti Sultan*", "*Sultânu'l-Evliyâ*", "*Pîr-i Türkistan*" ile "*Evliyâlar Serveri*" gibi ünvanlar verilmiş Türk âlimidir.⁵ Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça dillerini iyi bilmesine rağmen, çevresindekilere İslâm dininin temel prensiplerini, âyet ve hadis merkezli din anlayışını kendi adıyla anılan Yesevîlik'in âdâp ve erkânını "Hikmetler" adı verilen hece veznindeki manzumelerle sade bir dil ve Türkçe ile aktarmıştır. Böylece O, anadili Türkçe'ye değer vererek Türkçe'nin yükselişinde önemli katkı sağlamıştır. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça dillerine tamamen vakıf olup hikmetlerini Türkçe söylemesi ve Türkçe yazılması Türk-İslâm dünyası açısından çok önemli bir özellik olduğu söylenebilir. O'nun düşünceleri yetiştirdiği öğrencileri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmış, bu yola uyanların mensup olduğu tarikata “Yesevîyye”

² Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1969, s.32 vd.

³ Bkz. M.Altay Köymen, “*Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu*”, Türk Tarih Kurumu, Belleten, Sayı:218 Yıl:1993, s. 71 vd.

⁴ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s.69 vd.

⁵ Bkz. Feridüdin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Erkam Yay., İstanbul, 1984, s.227; A.Yaşar Ocak, “*Anadolu Türk Süfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü*”, Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992, s.75.

TİDSAD

denildiği gibi kendisine “Sultan” lakâbına nisbetle “Sultâniyye”, cehrî yani açıktan zikir yapmalarından dolayı “Cehriyye”, müntesiplerinin çoğunun Türkler olmasından dolayı “Silsile-i Meşâyih-i Türk” de denilmiştir.⁶ Anadolu’da aradan geçen yüzyıllara rağmen Hoca Ahmed Yesevî’nin din anlayışı ile Anadolu Türk İslâm medeniyetinin ihya ve inşasındaki etkisi onun öğrencileri, halifeleri veya soyundan geldiği iddia edilen şahsiyetler aracılığıyla da olsa yaşamaya devam etmektedir. O, tasavvufî şiirleri ve tasavvufî görüşleriyle Türk kökenli insanların dini hayatını asırlardır etkilemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî Hikmet adını verdiği şiirlerinde birçok hakikatler bulunmaktadır. Cennet ve cehennemi karşılıklı konuşurması ile Yesevî, hikmet dolu dünya hayatında mutlu ve huzurlu hayata ulaşmaya dâir hakikatler sunmaktadır. Çünkü âhiret merhalelerin iyi bilinmesi, bu dünyanın hikmetine uygun yaşanmasına ve ebedi saadeti kazanmayı da getirecektir. Yesevî’nin Hikmetler’inde cennet-cehennemi çekiştirmesi şiiri teşhis/ kişileştirme ve intak/ konuşurma sanatı⁷ diyebileceğimiz edebî sanat türleriyle âhiret hallerini öğretici bir özelliklerle ele alınmaktadır. Âhiret merhalelerinden olan cennet ve cehennem ile ilgili konular imân boyutunda bir müslümanın bilmesi gerekenler arasındadır. İslâm inancına göre kıyâmetin kopmasından bir süre sonra sûra ikinci defa üflenince, bütün canlılar yeniden diriltilerek (ba’s) yattıkları yerlerden kalkıp mahşerde toplanacaklar. Arkasından hesaba çekilip yargılanma, amel defterlerinin ortaya konması, iyilik ve kötülüklerin hassas tartılarda tartılması yani mîzan gibi âhiret halleri denilen aşamalar gerçekleştikten sonra belki de kendi amellerimizle inşa ettiğimiz kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsünden geçebilenler cennete kavuşurken geçemeyenler cehennemi boylayacaklardır. Âhiret halleri ile cennet ve cehenneme nasıl girilebileceğini bilen ve samimî inanan kişi dünya hayatında mutlu; kendisiyle, çevresiyle barışık bir dünyası vardır. Asıl hayatının merhalelerini bilen, ebedî hayatın burada yani dünyada kazanılacağını idrâk eden kişi, yaptığı her şeyin, sahip olduğu servetin, malın, çocuklarının ebedî hayata geçirilebilmesi için çaba sarf eder.

“Hoca Ahmed Yesevî’nin Cennet ve Cehennem Çekişmesi Şiirindeki Hikmetler” adlı bu çalışmada Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’inde bulunan bir şiirinde cennet ve cehennem çekiştirmesi sonucu zihinlerde birçok soru ve problemlere çözüm önerileri ve hakikatleri sunulmakta âhiret hayatı merhalelerinin birçok hikmetlerine de işaret edilmektedir. Şiirdeki hikmet va hakikatlere geçmeden önce Hoca Ahmed Yesevî’in hayatı ve dînî anlayışını kısaca incelemek istiyoruz.

A. Ahmed Yesevî’nin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Eserleri

Ahmed Yesevî, 11. yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen 1085-1095 yılları arasında dünyaya geldi. Babası, Hz. Ali’nin oğullarından Muhammed İbn Hanefiyye’nin soyundan Şeyh İbrahim’dir. Annesi, babasının halife ve öğrencilerinden şeyh Musa’nın kızı Ayşe Hanım’dır. Ahmed Yesevî’nin doğum yeri Güney Kazakistan’da Türklerden oluşan bir şehir Çimkent Sayram’dır.⁸ Anne ve babası yedi yaşında iken vefât eden Yesevî, bundan sonra ablası Gevher Şehnâz’ın yanında kaldı. Ablası ile birlikte Yesi şehrine gitti.⁹ Yesevî, Yesi’de bulunan Türk

⁶ Bkz. Necdet Tosun, “Yeseviyye”, DİA, İstanbul, 2013, 43/487.

⁷ Teşhis; hayvanlara, bitkilere, cansız ve soyut varlıklara insanlara âit özellikler nisbet etme anlamında edebiyat sanat terimidir. İntak da denilir. Bkz. İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 178 vd.

⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Haz:K.Eraslan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.94.

⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, s.94.

âlimi Arslan Baba (Arslan Bab)'dan ders aldı. Arslan Baba'nın, ona Hz. Peygamber'in kendisine teslim etmesini istediği hurmayı vermesi,¹⁰ onun terbiyesi ile ilgilenmesi, Rasulullahın manevî bir işaretine dayandırılır.¹¹ Arslan Baba'nın vefâtı üzerine Yesevî, o dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Buhara şehrine gitti. Burada Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö.535/1140) eğitim ve terbiyesi altına girdi. Uzun yıllar bu eğitimi sürdürdü.¹² Hemedânî'nin vefâtından sonra hocasının 3. halifesi sıfatıyla irşat görevine geçti. Ancak bir süre sonra makamını Şeyh Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî'ye (ö.575/1179) bırakarak Yesi'ye döndü.¹³ Ahmed Yesevî, vefât edinceye kadar Yesi'de irşat, eğitim ve öğretim hizmetine devam etti. Hz. Peygamber'in vefât ettiği yaş 63 olduğundan Yesevî, 63 yaşından itibaren hayatının geri kalan kısmını, Tekke'nin bahçesinde yerin altında küçük bir hücre veya kuyu şeklinde kazdırdığı Çilehane'de geçirdi.¹⁴ Kesin olmamakla beraber 120 yaşında iken vefât ettiği ve 562/1167'de öldüğü de kaydedilir. Bazıları da onun 87 veya 125 yaşında vefât ettiğini söylerler.¹⁵

Yesevî'nin vefâtından sonra kabri üzerinde bir türbe yapılmıştır. Yesi'de Ahmed Yesevî'nin türbesi etrafında cami, tekke ve kütüphaneden teşekkül eden Siriderya nehrinin doğusunda Türkistan şehrinin kurulduğu ovada külliye yapılmıştır.¹⁶ Bu külliye bugüne kadar Maverannehir halkı ve bozkır göçebeleri için mukaddes bir ziyaretgâhtır. Ayrıca burası Yesevî Kültürünün de merkezi konumunda işlev yapmaktadır. Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu Gevher Şehnâz ve Gevher Hoşnâz isimli iki tane kızı olmuş, Hz. Peygamber'in neslinin kızından devam etmesi gibi Yesevî, hayattayken oğlu İbrahim vefât etmiş, soyu kızlarından Gevher Şehnâz yoluyla devam etmiştir. Onun soyundan geldiğini söyleyen; Semerkant kökenli Şeyh Zekeriyya, Üsküp şehrinden Şâir Atâ ve Evliya Çelebi gibi kişiler de vardır.¹⁷

Ahmed Yesevî'nin din ve ahlâk menşeli şiirlerine "Hikmet", hikmetlerin toplandığı kitaba da "Dîvân-ı Hikmet" adı verilir. Yani Divân-ı Hikmet; Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmet adı verilen dinî-tasavvufî manzumelerini içine alan şiirlerinin adıdır.¹⁸ Farklı nüshaları bulunmakla birlikte elimizdeki basılı nüshalarda orijinal dilinin zamanla bazı değişikliklere maruz kaldığı iddia edilen hikmetler, hem halk kitlelerine hem de sofîlere yani Yesevî tarikatına girenlere hitap ederken, Fakrnâme ise sadece sofîlere hitap etmektedir.¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça dillerini iyi bilmesine rağmen, Türk topluluklarına İslâm dininin temel prensiplerini, âyet ve hadis merkezli din anlayışını, "Hikmetler" adı verilen hece veznindeki manzumelerle sade bir dil ve Türkçe ile aktarmış, böylece O, anadili Türkçe'ye değer vererek Türkçe'nin yükselişinde önemli katkı sağlamıştır. Dîvân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerde

¹⁰ Hz. Peygamber'den Ahmed Yesevî'ye Arslan Baba aracılığı ile ulaştırılan hurma remzi ile ifade edilen bu mânevî değerlerin Peygamberi ahlâk, irfan, ilâhî aşk ve mârifet olduğu söylenmektedir.

¹¹ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", DİA, İstanbul, 1989, II/160.

¹² Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1993, s.XII.

¹³ Bice, *Hoca Ahmed Yesevî*, s.XII.

¹⁴ Bice, *Hoca Ahmed Yesevî*, s.XII.

¹⁵ Bkz. Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakrnâmesi*, Öncü Kitap, Ankara, 2007, s.53; Mevlana Hüsameddin Allâme-i Sıgnaki, risalede; Hoca Ahmet Yesevî "Uzun ömr-i şerifleri 130 ya da 126 sene idi"der. Necdet Tosun, *Risale-i Hüsameddin Sıgnaki-Ahmed Yesevî'nin Menakıbı*, İslam Araştırma Dergisi, Aziz Mahmut Hüdai Vakfı, İstanbul-1988, c. 3, sayı I, Ocak-Haziran 1998, s. 78.

¹⁶ Cengiz soyundan bir hatun ile evlenerek küregen (hakan damadı) unvanını alan Timur, hamd nişânesi olarak içinde türbe de bulunan Ahmed Yesevî Külliyesi'ni yeniden inşa ettirmiştir. Burada Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Hatun'un mezarı da bulunmaktadır. Bkz. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", DİA, 2/159; Emel Esin, "Ahmed Yesevî Külliyesi", DİA, İstanbul, 1989, 2/162-3.

¹⁷ Bice, *Hoca Ahmed Yesevî*, s.XV.

¹⁸ Bkz. Kemal Eraslan, "Divan-ı Hikmet", İstanbul, 1994, 9/429.

¹⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakrnâmesi*, s.73.

Kul Hâce Ahmed, Hâce Ahmed, Miskin Ahmed, Yesevî gibi mahlaslar kullanıldığı görülmektedir. Hikmetlerde işlenen konular Allah inancı, nübüvvet, Peygamber'e bağlılık, kıyamet halleri, cennet ve cehennem tasvirleri, dervişlerle ilgili ders verici menkıbelerdir. Hikmetler'in gâyesi, İslâmı Türkler'e sevdirmek, yıkıcı, ayrıştırıcı akımlara karşı İslâm'ın sünnî akîdesini yaymak ve yerleştirmek olduğu söylenebilir. Ahmed-i Yesevî Allah'ın isim ve sıfatlarını ve imânî meseleleri zikrederken daha çok tasavvufî ve irfanî üslup kullanır. Yesevî, hikmetlerindeki millî ve dinî değerleri birleştirici fikirleriyle Türklere İslâm'ı sevdiren dinin canlı olmasını sağlamıştır.²⁰ Divân-ı Hikmet, el-Hâcc Hasan Şevkî tarafından 1327 (M. 1909) yılında Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş ve İstanbul'da Hürriyet Matbaası tarafından "Terceme-i Divân-ı Ahmed Yesevî" adıyla 2 cilt halinde yayınlanmıştır. 1983 yılında Kemal Eraslan tarafından "Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler" ve Hayati Bice tarafından "Divân-ı Hikmet" adıyla Ankara-1993 yılında yayınlanmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen diğer bir eser de "Fakrnâme"dir.²¹ Bu risalenin Yesevî'nin dervişleri tarafından düzenlenip derlendiği de söylenebilir.²² Fakrnâme, sanki Divân-ı Hikmet'in mukaddimesi gibidir. İçerik itibarıyla; tarikat adabı, usulü ve erkânını, kâmil bir şeyhin, bir dervişin özelliklerini, merâtıb-ı erbaa'yı 'dört kapı kırk makam'ı açıklar. Edebiyatımızda Fakrnâme geleneği, Ebu'l-Hasan Harekani (ö.425/1033) ile başlamış, Ahmed Yesevî ve Âşık Paşa (ö. 733/1332) ile devam ettirmiştir. Fakrnâme'nin Divân-ı Hikmeti yazmalarının hiçbirinde bulunmaması, Ahmed Yesevî tarafından kaleme alınmadığını, daha sonra Divân-ı Hikmet'i tertip edenler tarafından yazılıp esere dâhil edildiği söylenebilir. Fakrnâme, metnin dil özelliklerinden ele alındığı geniş bir incelemeyle birlikte Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır. Abdurrahman Güzel tarafından da *Ahmed Yesevî'nin Fakrnâmesi* adıyla, Öncü Kitap, Ankara, 2007 tarihinde basılmıştır.

B. Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Yesevîlik

Yesevîlik veya Yesevîyye Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nisbet edilen ve Orta Asya'da etkin olan tarikattır. Hoca Ahmed, "Yesevîlik" adı verilen tasavvufî anlayışıyla, Türk tasavvuf geleneğinin de kurucusudur. O'nun tasavvufî anlayışı, Türk topluluklar arasında bir Türk tarafından kurulmuş ilk tasavvufî tarikat olduğu söylenebilir. Çünkü O, görüşleri ve şiirleriyle kendisinden sonra da birçok tasavvuf yorumlarına da ilham kaynağı olmuştur. Bu tarikata mensup dervişlerin Harezm, Horasan ve Azerbaycan güzergâhı ile Anadolu'ya gelmelerinde, musamaha fikirli ve hoşgörülü Anadolu Selçuklu hükümdarlarının idaresi ve rollerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Yesevî'nin Türk dünyasındaki kalıcı etkilerinden bir diğeri de yetiştirdiği ve Türk dünyasının her tarafına gönderdiği öğrencileridir.²³ Bunlar birçok bölgelerde Yesevî'nin telkinleri, hikmetleri ve görüşleri doğrultusunda bir irşad faaliyetini sürdürerek, Türklere arasında ortak sağlam İslâmî bilinç ve inancın hâkim olmasına katkı sağlamışlardır.²⁴ Anadolu'da iz bırakan şu kişiler Yesevî anlayışındaki olarak sayılabilir;²⁵ Gürcistan'da Avşar Baba; Bursa'da Abdal Musa; Geyikli Baba; Karadeniz Batova'da Akyazılı Aziz; Tokat'ta Gajgaj Dede; İstanbul Unkapanı'nda Horoz Dede; Bozok Yöresi Yozgat'ta Emir Çin Osman (Emirci Sultan); Zile'de Şeyh Nusret; Merzifon'da Şeyh Pir Dede; Filibe'de Adatepe'de Kademli Baba ve Sarı

²⁰ Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, s.63.

²¹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakrnâmesi*, s.71.

²² Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay, Ankara, 1993, s.103.

²³ Bkz. Bice, *Hoca Ahmed Yesevî*, s.XIV.

²⁴ Bkz. Bice, *Hoca Ahmed Yesevî*, s.XIV.

²⁵ Bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.46-55.

Saltuk.²⁶ Hacı Bektaş-ı Velî, Lokman-ı Pârende, Tapduk Emre ve Emirci Sultan da Ahmed Yesevî'nin halifesidir.²⁷

Hocası Hemedâni gibi Hanefî-Mâtürîdî anlayışında olan Ahmed Yesevî ve onun görüşlerini takip eden Horasan Erenleri, Gâziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum diye de bilinen gazi dervişler Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük rol oynamışlardır. Yesevî'nin dînî anlayış ve fikirlerinden hareketle, fetihlerden önce gittikleri yerlerde kurdukları tekke ve zâviyeler yoluyla, insanlara İslâm dininin hoşgörü ve rahmet yönünü tanıştırmışlardır.²⁸

Yesevî ve Haydarî dervişleri yoluyla Anadolu'ya giren Yesevîlik,²⁹ sonraları yani 13. yüzyılda, Kutbuddin Haydar (ö. 618/1221) adındaki bir Türk şeyhi tarafından Yesevîlik ile Kalenderîlik'i birleştirmek suretiyle kurulan *Haydarîlik* tarafından asimile edilmiş, değiştirilmiştir. Haydariyye, Anadolu'da 15.yüzyıldan sonra Şemsîler, Câmîler, Edhemîler ve Rum abdalları gibi kendilerine benzeyen diğer bazı tasavvufî gruplarla birlikte dini sosyal hayattan izleri kaybolmuş, bazı gelenekleri Bektaşîliğin içinde devam etmiştir. Kutbuddin Haydar, sonraki zamanlarda Türbet-i Haydariyye (Türbet-i Haydarî) adını alan Zâve'deki zâviyesinde uzun süre irşat faaliyeti yürüttüğü de bilinmektedir.³⁰

Yesevîler, Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer tarikatlarla bazan dostane ilişkiler kurmuş, bazan da karşılıklı rekabet ve muhalefete girişmişlerdir. Orta Asya'da yaygın ve etkin olan Nakşibendîler'den bazıları Yesevîler'i cehrî zikir, şeyhliğin babadan oğula geçmesi, tekke ve merasimlere fazla önem vermeleri gibi konularda eleştirmişler, Yesevîler de cehrî zikrin câiz olduğunu ispatlamak amacıyla birçok eser kaleme almışlardır. Ancak Nakşibendiyye'nin Kâsâniyye kolunda cehrî zikir, semâ ve halvet gibi uygulamalara hoşgörü ile bakıldığı için bu kola mensup bulunanlar Yesevîler'le genelde iyi ilişkiler kurmuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bazı Yesevîyye mensuplarının Nakşibendîliğe de intisap etmeye başladıkları görülmektedir.³¹

16. yüzyılda Bektaşîlik'in görüşlerinden ortaya çıkan Haydarîlik'in yerini almasından sonra da Yesevîlik ve gelenekleri, Bektaşîlik anlayışı tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Bugün Anadolu ve Balkan bölgelerinde Yesevî anlayış ve geleneklerini daha çok Bektaşîliğin temsil ettiği de söylenebilir. Kaynağı Yesevîlik olduğu bilinen Bektaşîlik, zamanla İbâhiye ve lakaytlığa³² kayarak Yesevîliğin asıl esaslarından ayrıldığı da bilinmektedir.³³

Ahmed Yesevî'nin din anlayışı, tarih boyunca Türk boylarının Müslüman kimliklerinin korunması ve günümüze kadar devam ettirmesine katkıları olmuş, sağlam bir dînî ve ahlâkî hayat sürmelerini sağlayıp canlılığı günümüze kadar gelmiştir. Yesevî, din anlayışını kendi dilinde Türk toplulukların anlayacağı şekilde "Hikmetler"le söylemiş, şiirlerini de âyet ve hadislerin anlamından süzerek anlatmış,³⁴ bu yazılı kültürü, sözlü kültür halinde ve şehirlerde

²⁶ Bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.46 vd.

²⁷ Ali Aktan, "*Künhü'l-Ahbar'a Göre Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri*", Milletler Arası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s.66.

²⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.75.

²⁹ Yesevîliğin Anadolu'ya 13. yüzyılın başlarında Moğol işgalinden sonra girdiği tahmin edilmektedir.

³⁰ Bkz. Tahsin Yazıcı, "*Haydariyye*", DİA, İstanbul, 1998, 17/35-36.

³¹ Geniş olarak bkz. Necdet Tosun, "*Yesevîyye*", DİA, 43/487-490.

³² İbahiye ve lakaytlık; kanunların, dînî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip lakayt kalanlar, her şeyi mübah görenlerdir. Bkz. Hasan Onat, "*İbâhiyye*", DİA, 19/252 vd.

³³ Bkz. A.Y. Ocağ, "*Bektaşîlik*", DİA, İstanbul, 1992, 5/373-9.

³⁴ Bkz. H. İbrahim Şener, "*Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme*", Yesevîlik Bilgisi, Haz: C. Kurnaz, M. Tatçı, Ankara, 2000, s. 199 vd.

olduğu kadar bozkırlarda okuma imkânı bulamayan göçebe halinde yaşayan topluluklara bu bilgileri aktarıp dînî tebliğ ve irşad görevini yapmıştır. Bunu şöyle dile getirir:

*Benim bütün hikmetlerim Sübhan'ın fermanı/ Okuyup bilir isen hepsi Kur'ân'ın anlamı
Benim hikmetlerim âlemde sultan/ Eyley bir anda çöl yeri gül bahçesi.*³⁵

Yesevî'nin yaşadığı zamanda bölgeye hâkim olan Hanefi-Mâtürîdî anlayışına sahip Karahanlılar, yıkıcı ve bid'at akımlara karşı İslâmı ve Ehl-i Sünnet görüşlerinin bölgede yayılması ve revaç bulması için olağanüstü çaba sarf etmişlerdi.³⁶ Yesevî'nin hocası olan Yûsuf Hemedani (1048-1140)'nin de Hanefi-Mâtürîdî geleneğine bağlı bir âlim olduğu da bilinmektedir.³⁷

Yesevî'nin Hikmetler'ine yansıyan inanç anlayışı, Tevhid, nübüvvet, âhîret konuları ve hulefayı Raşidîn hakkındaki görüşleri ile Hanefi-Mâtürîdî anlayışın temel ilkeleriyle büyük ölçüde örtüşür. O, hikmetleri sayesinde millî değerlerine sıkı bir bağ ile bağlı olan Türklere İslâm dinini kabule zemin hazırlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin amentüde ifadesini özetle bulan İslâm inanç esasları ile görüşleri ve tasavvufî yorumlarının, Kur'ân ve hadis ışığında Ehl-i Sünnet çizgisinde olduğunu söyleyebiliriz. Türk milletinin bugünkü kültür hayatının; aynı duygu, düşünce ve ülkü etrafında birleştiren kültür mimarlarımızdan biri olan Yesevî'nin Türk dünyasındaki kalıcı tesirlerinden bir diğeri de onun yukarıda anlatılan ehl-i sünnet çizgisi ve görüşleri çerçevesinde yetiştirdiği ve Türk dünyasının dört bir yanına gönderdiği öğrencileri veya halifeleridir. Bunlar gittikleri her yerde onun telkinleri ve Hikmetler'i doğrultusunda bir irşad faaliyetini sürdürerek, ortak İslâmî inanç ve ahlâkının hâkim olmasına ve İslâm inancının kökleşmesine katkı sağlamışlar, Anadolu Türk İslâm medeniyetinin ihya ve inşasında önemli görevler ifâ etmişlerdir. Divân-ı Hikmet ve Fakr-nâme'de görüldüğü gibi sünnî anlayışa bağlılığı ve tasavvufî anlayışı kanaatimizce Türk diyarlarını bid'at fikirlerden arınmış saf bir İslâm ve imân çizgisinde tutabilmiştir.

Ahmet Yesevî'nin kendine has bir tasavvuf, tarikat anlayışı vardır. İnsanları edeb ve ahlakî açıdan eğitmeye önce kendi nefsinin eleştirerek ve eğiterek işe başlamıştır. İnsanları incitmeden eğitmeye çalışmak onun eğitim metodudur. Kur'ânı okuyup anlamayan kadıları, müftüleri ve diğer kimseleri eleştirmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetine ittibaya ve nefsi muhasebe ve murakabeye büyük özen gösterdiği, “ölmeden önce ölünüz”³⁸ ve “hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz”³⁹ düsturunu hayat felsefesi edindiği de anlaşılmaktadır. İnsanlara, müslüman kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmayı; onlara güzel sözler söylemeyi ve güler yüzlü olmayı öğütlemiştir. Meselâ bir yerde şöyle demektedir:

*Sünnet imiş, kâfir olsa, verme azar
Gönlü katı, gönül incitmeden Hüda bizar;
Allah şahid, öyle kula "Siccîn"⁴⁰ hazır*

³⁵ Bice, Münacaat, s.185.

³⁶ Bkz. A.Özaydın-N.Hacıeminoğlu, “Karahanlılar”, DİA, İstanbul, 2001, 19/404.

³⁷ Bkz. Yusuf Hemedani, *Hayat Nedir*, Çev: N.Tosun, İstanbul, 2002, s.12 vd.

³⁸ Ebü'l Fida İsmail el-Acluni, *Keşfü'l Hafâ ve Müzîlu'l İlbâs*, Beyrut, trs., II/291, No:2669.

³⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Kıyâmet, 25.

⁴⁰ Siccîn; çok dar ve sıkıcı bir zindan manasında cehennemde azaplarla dolu bir kuyunun adıdır.

*Bilgelerden işitip bu sözü eyittim ben ya.*⁴¹

Ey Kul Ahmed sen yürüyüp gamlı gönülü avla

*Gönül ehli olan kişi gamlı gönülü şad eder.*⁴²

Hoca Ahmed Yesevî, Hak Teâlâ ve Peygamber aşığı ve mahlukâtı seven birisidir. Çalışmayı sever ve çevresine de boş durmayıp çalışmayı teşvik eder. O, döneminin diğer mutasavvıfları gibi şifreli değil, Türk boylarına anlamadıkları Arapça ve Farsça lisânı ile değil kendi dilleri olan Türkçe'yle İslâmın inanç ve ahlâkını anlattı. Tefrika ve ayrıştırıcı fikirlerden uzak durup akıl ve nakil çatışmasına düşmedi. Toplumun dertleri ve sorunlarıyla yakından ilgilendi. Yetimlere fakirlere ve yoksulların yardımı anlattı. Meselâ bir yerde şöyle der:

Muhammed dediler: "Her kim yetimdir, biliniz, o benim has ümmetimdir."

*Yetimi görmeniz, incitmeyiniz; garibi görmeniz, dağ etmeyiniz.*⁴³

Dini hükümleri ve kuralları bilmeden tarikata girmenin yanlış olduğunu söyler ve tarikat için dini hüküm ve kuralları bilmeyi şart koşmaktadır. Bilgisizliği ve cehaleti eleştirir. Tasavvufî çerçevede, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamıdır. Vatan ve millet sevgisiyle doludur. O, nakilcilik yapmaz, olayları aklıyla te'vil ederek özgün yorumlarda bulunur. İnsanlara dini öğretilirken bütün insanların fitratlarında bulunan sevgi, aşk ve muhabbet gibi ortak kavramlar içerisinde usandırmadan, bıktırmadan ve nefret ettirmeden konuları anlatmıştır.⁴⁴ Bu durum, O'nun öğretisi, irşad ve tebliğ metodunun genel kabul görüp çağlar üstü yapmasına sebep olmuştur.

C. Cennet ve Cehennem Çekişmesindeki Bazı Hikmetler

Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet'te 143. Hikmet ile geçen bir şiirinde Cennet ve Cehennem karşı karşıya geldiklerinde içinde bulunduğu kişilerden dolayı bir diğerinden üstün olduklarını iddia etmektedirler. Behişt/Cennet "ben üstünüm" derken karşısındaki Duzah/Cehennem de içindekilerle üstünlüğünü iddia ederek "ben üstünüm", demektedir.

C.1. Firavun ve Hâmân Karakteri

Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyan var;

*Cehennem der: "Ben üstün, bende Firavun, Hâmân var"*⁴⁵

Ahmed Yesevî, cennet ile cehennem'i çekiştirdiği şiirinin başında cehennemde Firavun ve Hâmân'ın olduğunu beyan etmektedir. Bunun hikmeti; Firavun ve Hâmân karakter yapısı hikmet dolu imtihan dünyasında cehenneme götürücü ameller işleyen protip olduğunu beyan etmektir. Firavun, eski Mısır krallarına verilen ad olup eski Mısır inancında Firavun hem kral hem de tanrının oğludur. Arap, Fars ve Türk klasik edebiyatlarında zâlim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi menfî vasıflarla ön plana çıkan Firavun karakteridir. Veziri Hâmân da onun bu kötülüklerine yardım eden karakterdir. Tasavvuf edebiyatında Hz. Musa'nın karşısında duran Firavun ve Hâmân nefis ve kibir evinin sakinleri olarak gösterilir. Firavun, Türkçe literâtüründe de "zalim kimse" mânasında kullanılmakta olup "Firavun inadı", "Firavun kesilmek", "Firavun

⁴¹ Bice, Hikmet-1.

⁴² Bice, Hikmet-116.

⁴³ Bice, Hikmet-36.

⁴⁴ Bkz. <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=142>. Erişim tarihi: 02 /02 /2017.

⁴⁵ Hikmet-143.

gibi inadından dönmez” vb. deyimlerde de kendini göstermektedir. Hz. Mûsâ ve Harun, insanlık tarihinde hak, adalet ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluştururken Firavun, Karûn, Bel’am, Hâmân ve taraftarları bunun karşısında yer alan bir zihniyeti temsil etmektedirler.⁴⁶ Bu anlayışın daha önceki temsilcileri Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimleri, Eykeliler, Res ashâbı ve Tübbâ‘ milletidir.⁴⁷ Hz. Mûsâ’nın nübüvvet görevi ve tebliği sadece Firavun’a değil onun etrafında bulunan kişilere de yönelik olduğundan âyetler, bunların zaman zaman Firavun’u Mûsâ ve ashâbına karşı kışkırttıklarını haber vermektedir.⁴⁸

Yesevî, doğru, hakikat ve güzelliklere karşı olan Firavun, Hâmân ve taraftarları Allah’ın elçisini dinlememesi, ona karşı gelmesi sebebiyle Firavun ve taraftarları yıllarca kıtlık ve ürün azlığıyla imtihan edildiklerinden⁴⁹ bu karakter yapısındaki toplumlarında türlü türlü musibetlerle imtihan edildiklerine işaret eder. Çünkü Firavun ve taraftarları üzerlerine tûfan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderilmiştir.⁵⁰

Yesevî, hikmetlerin bir yerinde gerçeği değiştirenler hakkında “*Akı kara yapanlar, cehenneme girmişler*” diyerek hak ve doğruyu getiren Allah elçilerine karşı çıkılmamasını öğütler. Firavun ve Hâmân’ın yaptıkları ve yükselttikleri şeyler yıkılmış, Firavun ve beraberindekiler denizde boğulmuştur.⁵¹ Dolayısıyla Firavun ve Hâmân karakteri denizlerde yani hakikatte boğulmaya mahkûmdur. Hz. Mûsâ’yı evlâtlık olarak alan Firavun’un karısı Âsiye ise imân ettiği için cennetlidir.⁵² Yesevî, Hz. Musa ve diğer nebiler iyiliğin sembolü, Firavun ve Hâmân gibi kişiler de gurur, kibir, gibi askerleriyle cehennem sembolüdür. Cennet ehlinin fiilleri, aklın “iyi bulduğu” eylemler olduğu halde cehennem ehlinin fiil ve davranışları ise aklın “kötü” olarak gördüğü fiil ve davranışlar olduğunu işaret etmektedir.

C.2-Kötülük Yapan Kardeşlerini Affeden Ken’anlı Hz. Yûsuf

Cennet der: "Ne dersin, sözü bilmez söylersin;

Sende Firavun olsa, bende Yûsuf Ken’an var."

Yesevî, bu beytinde cennette Ken’anlı Yûsuf’un olduğunu söylemektedir. Hz. Yûsuf, kardeşleri tarafından kuyuya atılmış ve Mısır ülkesinde köle diye satılmış, sonradan birçok hikmete binâen sarayda yetişmiş, kötülöklere nefsini dizginlediği için suçsuz yere hapisaneyeye gönderilmiştir. Yesevî, Ken’an’dan zorla ayrılan, gurbete giden Hz. Yûsuf’un başına Allah tarafından türlü hikmetlere biânen olaylar geldiğini dile getirir ve şöyle der:

*Neler gelse, görmek gerek O Hüda'dan/ Yusuf'unu ayırdılar o Ken'an'dan!*⁵³

Kur’an’da ismi 27 defa zikredilen Hz. Yûsuf, saraya, sultanlığa, vezirliğe giden yolun kuyudan geçtiği hikmetini de hatırlatır. Sarayda ona sahip çıkıp, büyüten ve ona âşık olan Züleyha’ya karşı direnmesi, nefesine Allah’ın yardımıyla yenilmemesi, kötülüğe karşı mücadelesi, Züleyha’nın onun suretinden siretine yani maddi aşktan manevî aşka geçmesi sembol olmaktadır. Dolayısıyla Ken’anlı Yûsuf, güzelliğin sembolü ve efendisine ihanet

⁴⁶ Bkz. Ömer Faruk Harman-Mustafa Uzun, “Firavun”, DİA, İstanbul, 1996, 13/118 vd.

⁴⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 3/11; Enfâl, 8/52-54; Furkan, 25/38; Sâd, 38/12-13; Kaf, 50/12.

⁴⁸ Bkz. A’raf, 7/127; Enfâl, 8/52, 54.

⁴⁹ Bkz. A’raf, 7/130.

⁵⁰ A’raf, 7/133.

⁵¹ Bkz. Bakara, 2/50; A’raf, 7/136, 137; Enfâl, 8/54.

⁵² Bkz. Kasas, 28/9; Tahrîm, 66/11.

⁵³ Bice, Hikmet-16.

etmeyen bir karakterdir. Yesevî, insanın Allah'a kul olması gerektiğini, herkes ona bastığı halde toprağın gururlanmadığı gibi insan da gururlanmaması gerektiğini söyler. Kardeşlerinin Yusuf'u köle diye sattığı gibi Allah'a nefsinin satanlar, Allah için kul ve köle olanlar dünya hayatıyla âhîret alışverişi yapmalı, dünyada başına gelen herşeyi Allah'tan geldiğine inanıp tevekkül çerçevesinde araçlara takılmayıp hiçbir şeyi dert, tasa edinmemelidir:

İnsan odur, fakir olup yerde yatsa/ Toprak gibi âlem onu basıp geçse,

*Yûsuf gibi kardeşi köle diye satsa/ Kulun kulu, o gün ne diye heva eylesin?*⁵⁴

Bir yerde de Yesevî, nefis terbiyesi açısından "Yûsuf gibi kuyu içinde gece-gündüz olsam" diyerek Hz. Yûsuf gibi sabah akşam kuyuda olmayı temenni etmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf nefse hâkim olmak isteyenler için hikmetlerle doludur.

Mazlum karakterini temsil eden Hz. Yûsuf, kendisini kuyuya atan kardeşlerini "Bugün azarlanacak değilsiniz. Allah sizi bağışlar. O merhametlilerin merhametlisidir"⁵⁵ diyerek bağışlamıştır. Yesevî, kendisine kötülük yapanları bağışlamanın bir erdem ve cennete götüren amel olduğunu ima etmektedir. Çünkü Allah kötülükleri affedendir.⁵⁶ Allah hata ve günâhları mağfîret edip affettiği gibi mü'minlerin de Yûsuf misâli kötülük yapanları affetmelidirler.⁵⁷ Mısır Melik'i, Hz. Yusuf'un fazîletini anladığı için onu kendisine yardımcı istemiş ve kendi yanında "emîn" bir kimse olduğunu söylemiştir. Ahmed Yesevî, mazlum, kötülüklerle karşı sabredip affedici olan Hz. Yûsuf karakterli kişilerin cennetlik ameller yaptığını ve cenneti Allah'ın lutfuyla hak edebileceğini belirtmektedir.

C.3. Cimrilik, yerilen ve azabı gerektirici bir ruh hastalığıdır.

Cehennem der: "Ben üstün, cimri kullar bende var

*Cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var.*⁵⁸

Yesevî, cimriliğin cehenneme götüren bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Cimrilik, harcanması dinî ve hukukî bakımdan gerekli olan elde ettiği malı harcamaktan kaçınmak, hayır yolunda harcama yapmayı sevmemektir. İnsanın dünyada kendisine emanet olarak Allah'ın lütfettiği dünya malını yaratılış gâyesinin dışında harcamak israf, bu gâye için harcamaktan kaçınarak elde tutmak cimrilik, yaratılış gâyesine uygun olarak harcamaksa cömertliktir. Gerek Kur'ân'da gerekse Sünnet'te cömertliğin ilâhî bir sıfat ve peygamberlerin de sahip oldukları üstün bir fazilet olarak kabul edilip, insanların bu fazilete her dâim sahip çıkması öğütlenmektedir. Kişinin, Allah'ın kendisine lütuf ve hikmet olarak verdiği imkânlarının çoğunu kendisine ayırarak azını hayır yolunda kullanmasına *sehâvet*, azını kendisine ayırarak çoğunu başkalarına ikrâm etmesine *cûd*, gerektiğinde kendisini tamamen mahrum bırakarak kendisinde olan imkânını başkaları için kullanmasına da *isâr* denilir. Cimrilik ise, ahlâki ve psikolojik bir hastalık kabul edilir. Cimrilerin iç dünyasında kin, düşmanlık ve buğz olduğundan olsa gerektir ki Hz. Peygamber cimrilikten Allah'a sığınmış,⁵⁹ ümmetinin cimrilik hastalığından uzaklaşmalarını istemiş, cimri fertlerden oluşan toplumlardan meselâ geçmişte bazı kavimlerin

⁵⁴ Bice, Hikmet-139.

⁵⁵ Yusuf, 12/92.

⁵⁶ Şura, 42/25.

⁵⁷ "Onlar... öfkelerini yenenler ve insanlar (dahi hakların)dan bağışlama ile (vaz)geçenlerdir. Allah, iyilik yapanları sever." Al-i İmran, 3/134.

⁵⁸ Hikmet-143.

⁵⁹ Buhârî, Cihâd 74.

cimrilik yüzünden birbirlerinin mallarına saldırmak, kanlarını akıtmak suretiyle helâk olduklarını da belirtmiştir.⁶⁰ Ahmed Yesevî, imân sahibi olan kişilerin her ne bulsa ihtiyaç sahibi olanlara Allah yolunda ihsan ve infâk etmesi gerektiğini, cömert olmayanların yani cimrilerin düşmanlığı ve buğzunun olduğunu da söyler:

*Her ne bulsa, Hakk yoluna ihsan eyler/ Cimrilerin düşmanlığı-buğzu olur.*⁶¹

İhtiyaç fazlası malın Allah'ın emrettiği şekilde dağıtımı, toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar; zengine malını Allah'ın rızâsı, yardımlaşma ve başkalarıyla paylaşma yolunda harcama zevk ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Böylece fakirin de varlıklı kullar aracılığıyla Allah'a şükretmesine vesile olur.

Yesevî, cehennemın "Ben üstün, cimri kullar bende var" demesiyle cimri kulların cehennemde azab göreceklerini belirtmektedir. Gerçekten de Allah cimri kulların cehenneme gireceğini belirtir.⁶² Hz. Peygamber de: "*Cehennem ehli hâin kişiler, aldatanlar, cimriler ve yalancılar, kötü huylu, kaba sözlüler*"⁶³ diyerek kaba, saba, cimri zenginın cennetten mahrum kalacağı uyarısını yapar.⁶⁴ Böylece cimri ve kibirli olan kişiler, cehennem ehlinden olmaktadır.⁶⁵ Bir başka âyet cimrilerin azabını şöyle anlatır: "*Allah'ın kereminden kendilerine verdikleriyle (infâkta) cimrilik gösterenler sanmasınlar ki o kendileri için hayırlıdır, tersine bu onlar için çok fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.*"⁶⁶ Hoca Ahmed Yesevî de "*cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var*" diyerek âyetteki bu gerçeği hikmetlerinde dile getirmektedir.

C.4. Her Peygamberin Kevseri Vardır.

Cennet der: "Ben üstün, peygamberler bende var;

Peygamberler önünde kevser, hûri-gılman var."⁶⁷

Ahmed Yesevî, her peygamberin önünde kevser, hûri-gılman olduğunu söylemektedir. Bir hadis rivâyetinde kevser şöyle açıklanır: "*Her peygamberin bir havzı vardır. Ümmeti oraya su almaya gelir. Peygamberlerin her biri, hangisinin suya geleni çok diye övünürler. Su almaya gelen ümmeti en çok olan peygamber ben olacağımı ümit ediyorum.*"⁶⁸ Her peygambere âit bir havuzun olacağı ve âhirette o peygamber ve ümmeti bu havuzdan içeceklerine dâir bilgiler akâid ve kelâm kitaplarında yer almaktadır. Bu konuda net bir âyet yoktur fakat hadislerde bu konu ile ilgili birçok bilgi bulmak mümkündür. Kevser; büyük bir nimettir. Cennette bir nehirdir, içenin bir daha susamayacağı bir havuzdur. O, süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. "*...Havzın cennetten çıkan iki oluğu gürül gürül akar. Genişliği uzunluğuna denktir. Bu da Amman'dan Eyle'ye olan mesafe kadardır. Suyu süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır.*"⁶⁹

⁶⁰ Bkz. Ebu'l-Hüseyn el-Müslim, es-Sahih, Çağrı Yay., İstanbul, 1983, Birr 56.

⁶¹ Bice, Hikmet-103.

⁶² Bkz. Kalem, 68/10-13.

⁶³ Müslim, Cennet 63.

⁶⁴ Bkz. Ebu Davud, es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Edeb 8.

⁶⁵ Buhârî, Edeb 61, İmân 9; Müslim, Cennet 46.

⁶⁶ Al-i İmran, 3/180.

⁶⁷ Hikmet-143.

⁶⁸ Tirmizî, Kıyamet 15.

⁶⁹ Müslim, Fezail 36.

"Biz sana Kevser verdik..."⁷⁰ âyetinde belirtildiği gibi Allah kevseri Rasûlullah'a vermiştir. Böylece kevser, boyun bükmeyi ve şükürü gerektirecek Rasûlullah'a verilen bir nimettir ve fazilettir.⁷¹ Kevser, cennetteki ırmakların kendisinden doğduğu bir nehirdir. Nebilere verilen nübüvvet, hikmet, ilim ve çok sayıda ümmet gibi mânevî lütüflardır.⁷² Kevser havzının hikmeti de nebilerin sünnetin işlenmesine teşvik unsuru olması ve Peygamberler tarafından karşılık ve ikrâm olarak su verilmesidir. Nebilerin sünnetine ittibaya önem hikmeti ön plana çıkmaktadır. Ahmed Yesevî, nebilerin sünnetleri olan, yetim ve kimsesizlere bakmak, gönüllerini almak gibi özelliklerin cennette salihlerle yoldaş ve dudaklarında kevser içeceklerini belirtmektedir;

Hayr ve cömerlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,

Çehâr-yârlar⁷³ yoldaşı, kevser dudağında gördüm.

Gılman ve vildan,⁷⁴ cennettekilerin etraflarında dolaşan, her istediğini yerine getiren hizmetçi arkadaşlardır. Nebilerin sünnetlerini yerine getiren, Allah yolunda ve O'nun rızası için güzel davranışlar sergileyen kulların cennete girdiklerinde güzel nimetlere kavuşacaklardır. Âyetler bu gerçeği şöyle ifade eder: "*Erkek veya kadından her kim inanmış olarak salih amel/ iyi davranışları işlerse, onu dünyada tertemiz bir hayatla yaşatırız ve böylelerinin ücretlerini, işleyip ürettiklerinin en güzelleriyle karşılıyoruz*"⁷⁵; "*İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu. Onların sonunda varacakları yer (cennet) ne güzel.*"⁷⁶; "*Etraflarında, sedeflerinde saklı inciler gibi tertemiz gılmanlar dolaşır*"⁷⁷ Yesevî de bu hakikati: *Peygamberler önünde Kevser, hûri-gılman var*, diyerek şiirinde zikretmektedir.

C.5. Kötülük Sahipleri Ceza Görürler.

Cehennem der: "Ben üstün, tersa,⁷⁸ cühûd⁷⁹ bende var

*Cühud tersa önünde türlü azap-inleme var."*⁸⁰

Yesevî, toplumu ifsat ve bozgunculuk yapan yahudi ve hristiyanların önlerinde azab ve inleme olan cehennemde olduklarını söylemektedir. Bozgunculuk yapan ehl-i kitap, yani yahudi ve hristiyanlar cehennem ehlidir ve azap içinde olacaklardır. Hz. Peygamber yahudi ve hristiyanların ilahi tebliğe inanmadıkları takdirde cehennem ehlinde olduğunu belirtir: "*Muhammed'in nefsinin kudret eliyle tutan Zâta yemin ederim ki bu ümmetten her kim; yahûdî olsun, hristiyan olsun, beni işitir, sonra da bana gönderilenlere inanmadan ölecek olursa mutlaka cehennem ehlinde olacaktır.*"⁸¹

Yesevî, Yüce Allah'ın insanların bir kısmını, yahudi, bazılarını hristiyan, bazılarını mecûsi olarak yarattığını, şeytanı da huzurundan kovduğunu, bunların hikmetini ise bilmediğini söyler;

⁷⁰ Kevser, 108/1.

⁷¹ Bkz. Müslim, Fezail 36.

⁷² İsfehânî, *Müfredât*, "hvz" madd.

⁷³ Çehâr-yâr; Hulefay-ı Raşidin veya cennette olan salih kişiler demektir.

⁷⁴ Bkz. Vâkıa, 56/17; İnsân, 76/19.

⁷⁵ Nahl, 16/97.

⁷⁶ Ra'd, 13/29.

⁷⁷ Tur, 52/24.

⁷⁸ Tersa; Hristiyan.

⁷⁹ Cühud: Yahudi.

⁸⁰ Hikmet-143.

⁸¹ Müslim, İmân 240.

*Birisini gebr⁸² ve birisini tersa, cühud eyledi/ Birisini mümin birisini kâfir, yahudi eyledi
Şeytanı dergâhından kovulmuş eyledi/ Hangi sebepten eylediğini bilemezdim.⁸³*

Yesevî, eline tesbih tanelerini alıp da Allah'ı anarsan bu hareketinle halkın gözünde iyi bir sufi diye anılabilirsin ama kötü nefsinin önünde gerçekte sen cehennem ehli olan yahudi ve hristiyan gibisin demektir;

Tesbih tanesini alıp halk gözüne iyi sufisin/ Kötü nefsin önünde tersa, cühûdun birisin⁸⁴

Yesevî, "Cehennem der: "Ben üstün, tersa, cühûd bende var, cühud tersa önünde türlü azap-inleme var" diyerek küfür ve bozgunculuk içinde olanların cehennemde azap içinde olacaklarını haber vermektedir.

6-Mü'min Kullar Cennette Çeşitli Nimetler İçindedirler.

Cennet der: "Ben üstün, mü'min kullar bende var;

Müminlerin önünde türlü nimet-elvan var."⁸⁵

Yesevî, bu hikmet dizesinde mü'minlerin türlü türlü nimetler içinde cennette olduğunu beyan etmektedir. Ahmed Yesevî'de imân, Divân-ı Hikmet ve Fakr-nâme'de İslâm'ın temeli olarak, halkın en kolay bir şekilde anlayabileceği üsluplarla ele alınır. İmân, dört kapı kırk makamı içindeki şeriat makamlarının birincisidir. "O, on makam ki şeriâttir. İlki, Hakk Teâlâ'nın birliğine, varlığına, sıfatlarına ve zatına imân getirmektedir ve Fakir'lik makamındaki On Nur'dan sekizincisi de imân nurudur."⁸⁶ İmânın olabilmesi için; edep, korku, perhizkârlık, sabır, hayâ, cömertlik, miskinlik, ilim, marifet, tövbe, zühd, şükür, kanaat, tevekkül, can ve akıl sahibi olmak gerekmektedir.⁸⁷ İmân bakımından insanlar; müşrik, kâfir, münâfık, mü'min gibi de sınıflandırılabilir. Allah'a, Rasûlüne ve O'nun getirdiklerine yürekten inanıp, içtenlikle kabul ve tasdik eden kimseye mü'min denilir. İmân; İslâm esaslarının ve hükümlerinin doğru ve gerçek olduğuna gönülden tereddüt etmeden inanmaktır.⁸⁸ Bu esaslar; Allah'a, meleklerle, kutsal kitaplara, resullere, kadere ve âhiret gününe imândır.⁸⁹ İslâmı benimseyen birisi, Allah'ın birliğini, yani tevhid inancını, Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu ve resulu olduğunu gönülden benimsemesi (*tasdik*), diliyle söylemesiyle (*ikrâr*) mü'min sıfatını kazanır.⁹⁰ Mü'mini anlatan nasslar imân-amel-ahlâk boyunutun öne çıkararak anlatırlar;

"Mü'minler onlardır ki, Allah zikredildiğinde kalpleri ürperir, O'nun âyetleri okunduğunda imânlarını arttırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazı kıyarlar ve kendilerine rızık olarak verilenlerden infâk ederler."⁹¹; "Müslüman, elinden ve dilinden zarar görülmeyen kimsedir. Mü'min de insanların canlarını ve mallarını emniyette hissettikleri ve ona

⁸² Gebr: Mecûsi

⁸³ Bice, Hikmet-47.

⁸⁴ Bice, Hikmet-119.

⁸⁵ Hikmet-143.

⁸⁶ Bkz. Güzel, *Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâmesi*, s.166, 247.

⁸⁷ Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, s.50 vd.

⁸⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, Terc: M.Öz, İstanbul, 2011, s. 62; Kadı Ebû Bekir el-Bakıllani, *el-İnsaf*, Tahk: M.Zahid el-Kevseri, Kahire, 1993, s.55.

⁸⁹ Bkz. Müslim, İmân 1.

⁹⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, İlmî kont: B.Topaloğlu, Mizân Yay., İstanbul, 2005, II/161; Osman Oral, "Akâid ve Kelâm İlmi Açısından İmânın Kısımları, Derecesi ve Rükünleri", *Dicle Üniv., SBE Dergisi*, 2015, Yıl:7 Sayı:13, s.286.

⁹¹ Enfal, 8/2-4.

güvendikleri kimsedir.”⁹² “Sizden biri, beni, baba, evlad ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe imân etmiş sayılmaz.”⁹³; “Kişi dört şeye inanmadıkça mü'min olmuş sayılmaz; Allah'a, Benim Allah'ın kulu ve elçisi olduğuma, Ölüme ve tekrar dirilmeye ve Kadere...”⁹⁴; “Kendisi için sevdiğini müslüman kardeşi için de sevmedikçe kişi gerçek imâna eremez.”⁹⁵; “Kim bu kötülükleri eliyle önlemeye çalışırsa mü'mindir, diliyle önlemeye çalışırsa o da mü'mindir. Kim de kötülüklerle kalbiyle buğz ederse o da mü'mindir. Değilse zerre miktar imânın belirtisi yoktur.”⁹⁶ Mü'min, bir insanın mü'min olması kelime-i şehâdetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşir. Kişi böylece Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği imân esaslarını da kabul etmiş olur, ona mü'min denilir. Buluş çağına giren herkes için farz kılınan imân, imânın ilk derecesi sayılan "İcmalî İmân"dır. “Lâ ilahe illallah Muhammed Rasulullah” yani Kelime-i şehâdet ve Tevhidle sembolize edilir. İslâm binasına ancak bu ana kapıdan girilir. Hz. Peygamber bunu şöyle açıklar: “Her kim La ilahe illallah derse Cennet'e girecektir.”⁹⁷

Yesevî, mü'minlerin türlü türlü nimetler içinde cennette olduğunu söylemektedir. Çünkü cennet, dünyada imân sahibi yani mü'min kişilere Allah tarafından verileceği vadedilen mükâfat yeridir. İmân sahibi, salih, iyi kişiler için sonsuz lüks ve konfor, sürekli barış ve huzur, cennet ehlinin hem bedeni, hem ruhi bakımdan son derece güçlü ve yetenekli olmaları, manevî tatmin (rıza), Allah'ı görmek, O'nunla konuşmak, bütün bunları saran bir ebediyet, sonsuzluk gibi çeşit çeşit nimetler içinde olacaklardır. Allah mü'min olanların mükâfatını şöyle anlatır: “Kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak gelirse, işte onlar için yüksek dereceler vardır.”⁹⁸; “İnanan ve salih amelleri işleyenleri, altlarından nehirler akan cennetlerle müjdele”⁹⁹ Yesevî “Mü'minlerin önünde türlü nimet-elvan var”, diyerek mü'minlerin cennette türlü türlü çeşit çeşit Allah'ın vaat ettiği sonsuz nimetlere kavuşmak için de amel gerekli olduğunu da belirtmektedir. Yesevî'ye göre imân, kalbin tasdik etmesi dilin de bunu doğrulamasıdır. Kalpte olan böyle bir imân davranışlara salih amel ve güzel ahlâk olarak tezâhür eder. İmânın sağlanmasının yolu da ibadetleri devamlı ve samimi yapmaktan dolayısıyla güzel ahlâklı olmaktan geçer. Böylece imân, insanın nefsinin olgunlaştırarak kemâle ulaşmasını ve ruhun huzura kavuşmasını sağlamaktadır. Yesevî'ye göre kişi de imân olmadan amellerle dünya imtihanını kazanmak ve ebedî kurtuluşa ermek sözkonusu değildir:

Dirilikte din kurallarını iyi yap /Ahiretin gereklerini burada hazırla

*Kul Hoca Ahmed, imân üzere günâhlara tevbeli ol /İmân ile varan kullar ölmez imiş.*¹⁰⁰

Yesevî, Hz. Peygamber'in âhirette yardımı yani şefaatinin Allah'ın yardımı ve inâyetiyle günâhkâr mü'min kullara olabileceğini söyler;

Her kim “ümmetim” dese/Rasül işini bırakmasa

Şefaata günü olsa/Mahrum bırakmaz Muhammed

Gerçi çoktur günâhım affedesin Allahım

⁹² Tirmizî, İmân 12; Bkz. Buhâri, İmân 4; Müslim, İmân 64.

⁹³ Buhâri, İmân 8; Müslim, İmân 70.

⁹⁴ Tirmizî, Kader 10; Ebû Dâvûd, İmân 19.

⁹⁵ Buhâri, İmân 6; Müslim, İmân 71.

⁹⁶ Müslim, İmân 80.

⁹⁷ Müslim, İmân 53.

⁹⁸ Ta-ha, 20/75.

⁹⁹ Bakara, 20/25.

¹⁰⁰ Bice, Hikmet-111.

Sensin benim sığınağım ya Mustafa Muhammed!

Her kim sana sığınır Cehennemden o kurtulur

*Cennete doğru yollanır ya Mustafa Muhammed.*¹⁰¹

Bu çalışmanın boyutunu aşabileceğini düşündüğümüz daha birçok inanç motifleri “Hikmetler”de ve “Fakr-nâme”de yer almaktadır. Ahmed Yesevî “*Cennet der: "Ben üstün, mü'min kullar bende var; Müminlerin önünde türlü nimet-elvan var"* diyerek imân eden mü'min kulların cennete olacağını, imânın tezâhürü güzel davranışları/salih amelleri işleyen mü'min kulların türlü türlü çeşitli nimetler içinde olacaklarını söylemektedir.

C.7. Zâlimlerin Cehennemdeki Yiyecek ve İçecekleri Zehir Zakkumdur.

Cehennem der: " Ben üstün, zâlim kullar bende var

*Zâlimlere vermeğe zehir, zakkum çokça var."*¹⁰²

Hoca Ahmed Yesevî, burada zâlimlerin cehenneme gireceğini, onların yiyecek ve içeceğinin zehir zakkum olacağını söylemektedir. Zulüm, insanî ilişkilerde her türlü olumsuz söz, fiil ve davranışları ifade eder. Bir şeyi yerli yerine koyma hikmet, haddi aşma ise zulümdür. Küçük ve büyük günâhlar için de “zulüm” kullanılır. Allah: “*Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız*»¹⁰³ buyurur. Allah hikmet dolu dünya hayatında zâlimlerin zulmünden gafil değildir. “*Rasulüm! Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından gafil sanma! Ancak, Allah onları cezalandırmayı, korkudan gözlerinin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zalimleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğe dikmiş bir vaziyette koşarlar.*”¹⁰⁴

Zâlime destek vermek ve zulme uğrayan kişinin yanında olmak konusunda da Hz. Peygamber şöyle açıklar: “*Kim bir haksızlık hususunda mazlum kimseyle birlikte yürürse Allah kıyamet günü sırat üzerinde ayakların kaydığı günde onun ayaklarını sabit kılar. Kim bir zalimin zulmüne yardım etmek için onunla birlikte yürürse Allah ayakların kaydığı o günde sırat üzerinde onun ayağını kaydırır.*”¹⁰⁵

Diğer bir rivâyette ise zulüm ve sırat köprüsü’nde ayakların kayması hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*...Kim, hakkı sübut buluncaya kadar mazlumla birlikte otursa, ayakların kaydığı günde Allah onun ayağını sırat köprüsünde sabit kılar.*”¹⁰⁶ Allah Kudsi hadiste: “*Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizin aranızda da yasakladım; sakın birbirinize zulmetmeyin*”¹⁰⁷ buyurur. Zulüm, adaletin zıddıdır. Hz. Peygamber’in, “*Allahım! Fakirlikten, kıtlıktan, zillete düşmekten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan sana sığınırım*” şeklinde duâ da etmiş,¹⁰⁸ “*Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zalime zifiri karanlık olacaktır*”¹⁰⁹ diyerek de cehennemlik amel zulüm konusunda

¹⁰¹ Bice, Hikmet-37.

¹⁰² Hikmet-143.

¹⁰³ Meryem, 19/71-72.

¹⁰⁴ İbrahim, 14/42-43.

¹⁰⁵ Ebu Davud, Edeb 46.

¹⁰⁶ Buhari, Mezalim 3, İkrâh 7; Müslim, Birr 58, Ebu Davud, Edeb 46.

¹⁰⁷ Müslim, Birr 55; İbn Hanbel, el-Müsned, Beyrut, trs., V/160.

¹⁰⁸ İbn Hanbel, Müsned, II/540.

¹⁰⁹ Müslim, Birr 56.

ümmetini de uyarmıştır. Böylece Hoca Ahmed Yesevî de şiirde cehennemın “*zâlim kullar bende var, zâlimlere vermeğe zehir, zakkum çokça var*” dediğini belirterek nasslardaki bu hakikatlere işaret etmektedir.

8-Gönlünde Âyet, Hadis, Kur’ân Olan Âlimler Cennettedir.

Cennet der: "Ben üstün, âlim kullar bende var

*Âlimlerin gönlünde âyet, hadis, Kur’ân var."*¹¹⁰

Hoca Ahmed Yesevî, gönlünde âyet, hadis ve Kur’ân hakikatları olan âlimlerin cennette olduğunu söyler. Âlim, ilim sahibi bilen kimselerdir. Bir rivâyette de peygamberlerden sonra âlimlerin şefaati edeceği bildirilir: “*Kıyamet gününde şu üç zümre: Peygamberler, sonra âlimler ve daha sonra da şehitler şefaati edeceklerdir.*”¹¹¹ Çünkü âlimler peygamberlerin varisleridir.¹¹² Yani âlimlerin de peygamberler gibi aksiyon adamı olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Şefaati edebilecek ilim sahipleri, peygamberin artık cismen var olmadığı zamanlarda dinin değişmeyen ilkelerini yaymak, savunmak ve öğretmek yahut değişen şartların gerektirdiği hükümlere varmak durumundadır. Böylece âlimler ilim sahibi olmakla belli bir görev ve sorumluluk yüklenmekte sırat köprüsünde şefaati edebilme lütfu ile taltif edilmektedir. Gerçek âlim, ilmi dünyâlık menfaat için değil âhîret için yol azığı olarak edinen, öğrendiği her ilimle imânî daha da güçlenen, vaktini insanların hidâyeti için kullanan, ilmîni gizlemeyen kişidir. İlim öğrenmek için çaba harcamak da ibâdet gibi olmaktadır. Rivâyet şöyledir. “*Kim ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah onu cennete giden yollardan birine dâhil etmiş demektir. Melekler, ilim tâlibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Semâvât ve yerde olanlar ve hattâ denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.*”¹¹³ Bunun yanında Hz. Peygamber Kur’ân’ı ezberleyen, gönlünde ve zihninde olan kişi Allah katında meleklerle birlikte olacağı da söyler.¹¹⁴

Yesevî, “*Âlimlerin gönlünde âyet, hadis, Kur’ân var*” diyerek cennete namzed âlimlerin gönlü Kur’ân, âyet ve hadis merkezli anlayışlara ev sahipliği yaptığından cennetlik olduklarını ima etmekte, şiirlerinde bu hususları dile getirmektedir.

C.9. Boyunlarında Ateşten Tasma-Kelepçe Olan Münâfıklar Cehennemdedir.

Cehennem der "Ben üstün, münâfıklar bende var

*Münâfıklar boynunda ateşten tasma-kelepçe var."*¹¹⁵

Ahmed Yesevî, münâfıkların cehennemde boyunlarında ateşten tasma, kelepçe olduğunu beyan eder. Münâfık, küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imânla küfür arasında bocalayan kimsedir. Diğer bir ifade ile dil ile şehâdet kelimesini veya Kelime-i Tevhidi söylediği halde, kalbi söylediğini tasdik etmeyen ve inanmayandır. Bu kimselerde kalbin tasdiki bulunmadığından bunlar mümin olarak kabul edilmezler. Münâfık; sözü özüne uymayıp,

¹¹⁰ Hikmet-143.

¹¹¹ İbn-i Mace, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Zühd 37.

¹¹² Buhârî, İlim 10.

¹¹³ Buhârî, İlim 34, İ'tisam 7; Müslim, İlm 13.

¹¹⁴ Bkz. Tirmizi, Fedailu'l-Kur’ân 15.

¹¹⁵ Hikmet-143.

olduğundan farklı göründüğünden gizli kâfir, asla mü'min ve müslüman değildir. İnsanların inkâr bakımından en tehlikelisi münâfıklardır. Cehennemde de en alt tabakada olacaklardır; "Doğrusu münâfıklar cehennemde en alt tabakasındadırlar"¹¹⁶; "Bu, önce inanıp sonra inkâr etmiş olmalarındandır. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlamazlar."¹¹⁷ Hz. Peygamber münâfıklığın özelliklerini şöyle sıralar: "Dört özellik vardır; kimde bu özellikler bulunursa o kimse halis münâfıktır. Kimde bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifâktan bir özellik var demektir; 1-Emanet edilince hıyânet eder. 2-Konuşunca yalan söyler. 3-Söz verince sözünde durmaz. 4-Husûmet edince, (kıskanınca) haddi aşar."¹¹⁸ "Mü'min, devamlı rüzgârın eğici tesirine maruz bir bitkiye benzer. Mü'min, devamlı belalarla başbaşadır. Münâfığın misâli de çam ağacıdır. Kesilip kaldırılıncaya kadar hiç ırgalamaz."¹¹⁹

Mü'min ise Allah'a inanmıştır, hastalık, sağlık, lütuf, musîbet gibi hayatın çok çeşitli esintileri onun ana istikâmetini bozmaz, kulluk vasfını, imânını sarsmaz. İyiliklerle karşılaşsa şükreder, belâlarla karşılaşsa sabreder. Münâfıkta bu özellikler bulunmadığından cehennemde boyunlarında ateşten tasmayı hak etmektedirler. Dil ile imân ettiğini söyleyip gönülden tasdik etmeyenler yani münâfıklar Cehennemde yanacaklar, gönlünde imân olup günâh işlemiş mü'minler ise orada ebedî kalmayıp günâhsız bir şekle gelince Cehennemden çıkıp tertemiz bir halde Cennete gireceklerdir. Bu gerçeği Yesevî şöyle dile getirir;

*Münâfıklar Cehennem içinde tutuşup yanınca/ İmân eden halis olup yanıp çıkınca.*¹²⁰

Münâfıkların azabı dünyada sıkıntı ve hüsrânla geçtiği gibi kâfir ve münâfık'ın azâbı kabirde de sıkıntı ve azaptır. Hz. Peygamber bu durumu şöyle anlatır; "Sonra demirden bir tokmakla ensesine öyle bir vurulur ve kâfir yahut münâfık öyle bir bağırır ki, insan ve cinden başka, ona yakın olan her şey onun feryadını işitir"¹²¹ Ahmed Yesevî de "Münâfıklar boynunda ateşten tasma-kelepçe var" diyerek bu hakikatleri dile getirmektedir.

C.10. Gönül ve Fikirle Allah'ı Zikreden Kullar Cennettedir.

Cennet der: "Ben üstün, zâkir kullar bende var

*Zâkirlerin gönlünde Sübhan'ın zikri ve fikri var."*¹²²

Ahmed Yesevî, gönüllerinde ve fikirlerinde her türlü noksanlıktan uzak Subhan olan Allah'ı zikredenler cennette olacağını söylemektedir. Zikir, Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluştur. Bu çeşik zikir dil veya kalp ya da her ikisiyle beraber yapılır; bu ise ya unutilan bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza etme amacıyla yapılır. Kur'ân'da birçok âyette geçen zikir Allah'ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmektir. Maddî gıdalar bedeni ve nefsi besleyip güçlenmesini sağladığı gibi, *namaz, zekât, hac, zikir, Kur'ân okuma ve oruç* gibi ibâdet ve taatlar da ruhu besleyip güçlenmesini temin eder. Yesevî, bu duruma işaret ederek zâkir kulların cennette

¹¹⁶ Nisa, 4/145.

¹¹⁷ Münâfikun, 63/3.

¹¹⁸ Buhâri, İmân 24; Mezalim 17; Cizye 17; Müslim, İmân 106; Tirmîzi, İmân 14

¹¹⁹ Buhâri, Marda 1; Tirmîzi, Emsâl 4

¹²⁰ Bice, Hikmet 15, s.30.

¹²¹ Buhâri, Cenâiz 66, 85.

¹²² Hikmet-143.

olacağını vurgulamaktadır. Çünkü insan diğer varlıkla adına Allah'ı zikretmek için yaratılmıştır. Allah'a gerçek manada kulluk, ibadetlerin bütün manalarını duyarak ve manaları bizzat yaşayarak olur. Bu şekilde yapılan kulluk da insanın hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olmasını sağlar. Her işe Allah'ın adıyla başlanılır. Şu hadisler bu gerçeği dile getirirler:

“Yemekten önce herkes bismillah desin. Yemeğin başında söylemeyi unutmussa ne zaman hatırlarsa bismillahi fi evvelihî ve âhirihi- önce ve sonra yediklerime de bismillah” desin.¹²³ “İnsan evine girdiğinde ve yemek yediğinde Allah'ın adını zikrederse, şeytan: “Size bu evde yatmak da yemek de yok” der. Kim eve girerken Allah'ı zikreder ama yemek yerken zikretmezse, şeytan avanelerine: “Akşam yemeğine kavuştunuz fakat bu evde yatamazsınız” der. İnsan eve girdiğinde ve yemek yediğinde “Bismillah” demezse, şeytan yardımcılara: “Müjde, yemeğe de yetiştiniz, yatmaya da” der.”¹²⁴

Bir şeye besmeleyle başlamak, o nimeti ikrân eden Allah'ı zikretme ve O'nun bu nimetine şükretme anlamını taşır. Bunun hikmeti, Allah'ın adını duyan hücrelerin yararlı, Allah'tan gayrı isimleri duyan hücrelerin de *murdar/zararlı* olduğundandır. Allah'ın adını anılarak kesilen etin yenilmesi belki de bu yüzden istenir.¹²⁵ Hz. Peygamber yeni doğan çocuğun 7 gün içinde Allah'ın adının anılarak kulaklarına ezan ve kamet okunarak isminin konulmasını da tavsiye eder.¹²⁶

Allah'ın adını zikretmenin hikmetini Süleyman Çelebi (v.1422), Mevlit de şöyle anlatır:

Allah adın zikredelim evvelâ/ Önce Allah'ın adını analım.

Vacip oldur cümle işte her kula/ Her işte kulun yapması gereken odur.

Bir kez Allah dise aşk ile lisân/ Dil bir kez aşk ile Allah derse,

Dökülür cümle günâh mislu hazan/ Sonbaharda ağaçların yapraklarını dökmesi gibi bütün günâhları dökülür.

İsmi pakin pâk olur zikreyleyen/ Allah'ın temiz adını ananlar, tüm kirden arınır.

Her murada erişir Allah diyen./ Allah diyenler her dileğine kavuşur.

Allah adın her kim ol evvel ana/ Her kim ilk önce Allah'ın adını anarsa.

Her işi âsân ide Allah ona / Allah onun her işini kolaylaştırır.

Allah adı olsa her işin öni/Her işte önce Allah'ın adı olursa.

Hergiz ebter olmaya anın sonu/Asla o işin sonu kötü olmaz.

Allah'ı zikreden gönüller huzur bulur. Allah diyen ağızlar bereketlenir. Her işinin başında Allah'ın adını anarsa işleri rast gider, güzelleşir. Hz. Peygamber تنها yerde riyâ bulaşığı olmadan Allah'ı zikrederek gözleri yaşla dolup taşan kimseyi hiç gölgenin olmadığı maşherde Allah'ın gölgeliklerde gölgelendireceğini haber vermektedir.¹²⁷ Fikir ve amelleriyle içten, samimice Allah'ı her an ananlar ve salih amel işleyenler için Hoca Ahmed Yesevî de “Cennet

¹²³ Ebû Dâvûd, Et'ime 16; Tirmizi, Et'ime 47.

¹²⁴ Müslim, Eşribe 103; Ebû Dâvûd, Et'ime 16.

¹²⁵ Bkz. En'am, 6/118.

¹²⁶ Müslim, Edeb, 27; Ebû Davud, Edeb 116; Tirmizi, Edahi 17.

¹²⁷ Bkz. Buhâri, Ezân 36; Müslim, Zühd 91; Tirmizî, Zühd 53.

der: "Ben üstün, zâkir kullar bende var/ Zâkirlerin gönlünde Sübhan'ın zikri ve fikri var" diyerek böylesi kulların cennette olduğunu söylemektedir.

11- Dinin Direği ve Şükrün Anahtarı Namazı Kılmayanlar Cezaya Müstehak Olurlar.

*Cehennem der "Ben üstün, namazsızlar bende var,
Namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var."*¹²⁸

Ahmed Yesevî, namaz kılmayanların cehennemde boynunda yılan ve çıyan ile azab edileceklerini söymemektedir. Namaz, yani salât tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade eder. Namaz imânın göstergesi, dışa yansıması, tezâhürü kabul edilir. "Kul ile küfür arasındaki sınır namazı terk etmektir"¹²⁹ buyrulduğu gibi namazı eda eden kişi mü'min olarak adlandırılmaktadır. Böylece namaz, içteki imânın dışa yansımasıdır. Hz. Peygamber, "Ben nasıl namaz kılyorsam siz de öylece kılınız"¹³⁰ diyerek namazın nasıl kılınacağına ümmetine öğretmiştir. Hz. Peygamber, kızı Hz. Fatıma'ya hitaben "Ey Fâtıma! Amel et! Bilhassa beş vakit namazını vaktinde kıl. Şurası muhakkak ki ben Allah'ın azabından bir parçasını bile senden defedemem" diyerek kızı olsa bile namazda ihmalkârlık gösterilmemesini ister.¹³¹ Namaz, şükrün anahtarıdır. ibâdetler, imânın ve Allah'ı bilmenin bir göstergesidir, en önemlisi ve değerlisi de namazdır.¹³² Gelmiş ve gelecek günâhları affedilen Hz. Peygamber'e "Niçin ayaklarınız şişinceye kadar namaz kılyorsunuz?" sorusuna "şükreden bir kul olmayayım mı"¹³³ cevabı Allah'a itaat eden kişi şükretme yolunu gösterir. Çünkü namaz ibâdetinin hikmeti bütün uzuvların, kalb, zihin ve aklın Allah'a karşı şükrüdür. Namaz, üzerinde Allah'a şükür borcu bulunan bedeninin bütün organlarını çalıştırmayı içeren bir ibâdetdir. İmân işin başı, namaz dinin direği, zekât da köprüsüdür.¹³⁴ Yesevî, namazda imânın tazelenişini, cahilin bunu bilmediğini söyler:

*Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir/ Her namazda imân baştan tazelenir!*¹³⁵

Namaz, bütün yaratıkların duâ biçimlerini bir araya toplamıştır. Güneş, ay ve yıldızlar namazlarını rekât rekât kılınışı gibi doğma ve batma hareketlerini sürekli tekrar ederler. Dağlar, namazdaki kıyam gibi dâima dik dururlar. Hayvanlar, namazdaki ruku gibi devamlı eğilmiş haldedirler. Bitkilerin kökleri, namazdaki secde hali gibi her zaman yerdedir. Namaz ibâdetin ilk şartı abdesttir. Bunun hikmeti Rabbin huzuruna tertemiz olmaktır. Suyun başlıca görevlerinden biri temizlemedir.¹³⁶ Bu yüzden namaz için abdest alınır. Dolayısıyla her dakika O'nun huzuru olduğundan tertemiz olmak hedeflenmiştir. Namazı riyâ aracı yapmak, onun sevabını gidermekte, cezayı da hak ettirmektedir. "Onlar namaza kalktıkları zaman istemeyerek kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az anarlar. O münâfiklar, küfürle imân arasında yalpalayıp dururlar."¹³⁷

¹²⁸ Hikmet-143.

¹²⁹ Tirmizi, İmân 9, Ebû Davud, Sünnet 15.

¹³⁰ Buhârî, Ezân 18; Dârimî, Salât 42.

¹³¹ Buhârî, Vesaya 12, Tefsir 26.

¹³² Buhârî, mevâkât 5, Müslim, imân 85, Ebû Dâvûd, Salât 426.

¹³³ Buhârî, Rikâk 20, Müslim, münâfikun 79, 80, 81.

¹³⁴ Tirmizi, İmân, 8; İbn Hanbel, Müsned, V, 231, 233.

¹³⁵ Bice, Hikmet-104.

¹³⁶ Enfal, 8/11.

¹³⁷ Nisa/142-143.

Yesevî namazın içten, samimice kılınmasının önemini de şöyle dile getirir:

Tesbih, tehlil, oruç, namaz kâr etmezmiş/ Yalancıdan Allah, Rasulû şikayetçi imiş
*Yalan namaz riyâlarını bıraksam ben/ Gerçek gönülde namaz kıl ki Allah bilsin!*¹³⁸
*Allah dese eylese gizli sayısız bidatı/ Öyle sufiler oruç, namaz kılmasa iyidir.*¹³⁹
*Muhabbetin şevki ile yâr iste/ Oruç, namaz Rabb'im'in farzı olur.*¹⁴⁰
Âlim odur namaz kılıp ibadet etse/ Hakk'dan korkup ahiretin tasasını çekse
Kur'ân okuyup Hakk'dan korkup ağlayıp inlese
*Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar!*¹⁴¹

Namaz, “amellerin en faziletlisi”,¹⁴² “meskenlerin¹⁴³ ve gözlerin nuru”,¹⁴⁴ “günahlara keffaret”,¹⁴⁵ “cennetin anahtarı”,¹⁴⁶ “îmânın belirgin işareti” ve “dinin direğidir.”¹⁴⁷ Müddessir sûresinde açları doyurmamak, namazı terk etmek ve hatta âhireti inkâr etmekle aynı terâziye konmuş ve Cehenneme giriş sebebi olarak gösterilmiştir; “Suçlulardan sorarlar: Sizi şu yakıcı azaba ne sürükledi? Onlar da derler ki; “*Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula da yedirmezdik. Boş şeylere dalanlarla birlikte daldık. Ceza gününü de yalanlardık. Sonunda bu halde iken ölüm bize gelip çattı.*”¹⁴⁸ Yesevî, cehenneme girmemek için oruç tutup namaz kılmanın gereğini şöyle dile getirir:

Rasul dedi "Sahabeler sessiz olun/ Ahirete yollandık siz açık bilin
*Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin/ Cehennemden özünü azad eylemek için.*¹⁴⁹

Kişinin imânından sonra amelinden ilk önce sorulacağı şey namazdır. “*Kıyâmet günü, kişi amelleri arasında önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bu hesap bozuk çıkarsa hüsrana düştü demektir. Farzda eksik çıkarsa Allah "Bakın, kulumun nafilesi var mı?" buyurur. Böylece farzın eksikleri nafîle (namazları) ile tamamlanır. Sonra bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir.*”¹⁵⁰ Namazdan sonra kul hakkına taalluk eden meselelerdir.¹⁵¹ Hoca Ahmed Yesevî bir yerde bu durumu şöyle dile getirir:

Önce hesap eyleyince taharetden/ İkinci hesap eyler namazından
Üçüncü hesap eyler helal-haramından/ "Ben-ben" diyen şaşkın olup kalır imiş!
O vakitte çağrı gelince "Vemtazül yevm"¹⁵²/ O günde korunak olunca namaz-oruç

¹³⁸ Bice, Hikmet-51.

¹³⁹ Bice, Hikmet-121.

¹⁴⁰ Bice, Hikmet-103.

¹⁴¹ Bice, Hikmet-79.

¹⁴² Buhârî, Mevâkît 5, Müslim, İmân 85, Ebû Dâvûd, Salât 426, Tirmizî, Salât 170.

¹⁴³ Tirmizî, Tahâret 3.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 128.

¹⁴⁵ Müslim, Tahâret 14; Tirmizî, Mevâkît 46.

¹⁴⁶ Tirmizî, Tahâret, 3-4.

¹⁴⁷ Tirmizî, İmân, 8; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 231,233.

¹⁴⁸ Müddessir, 74/42-47.

¹⁴⁹ Bice, Hikmet-46.

¹⁵⁰ Tirmizî, Salat 305.

¹⁵¹ Buhârî, Diyat 1, Rikak 48; Müslim, Kasame 28; Tirmizî, Diyat 8.

¹⁵² Vemtâzül yevme eyyuhel mucrimûn/ Ey mucrimler (suçlular)! Bugün ayrılın (bir kenara çekilin).” Yasin, 38/59.

*Akılın ve şuurun gidip orada kalmayınca idrak/Dil suskun olup konuşamadan kalır imiş.*¹⁵³

*Namazına titiz olan mümin kullar/ Cennet evini ümid edip durur olmalı!*¹⁵⁴

Hoca Ahmed Yesevî yukarıda sayılan birçok hakikatleri “*Cehennem der "Ben üstün, namazsızlar bende var! Namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var"* diyerek “Allah namaz kılmayanların kabirlerine bir yılan musallat eder ki, o yılan kıyamete kadar ona azap eder” düşüncesini ve namaz kılmamanın dünya ve âhirette zararını dile getirmektedir.

C.12. Cennette Rahim ve Rahman olan Yüce Allah’ın Cemâli Görülecektir.

Cennet derki: "Ben üstün, cemel görmek bende var

*Cemalini göstermeğe Rahim adlı Rahman var.*¹⁵⁵

Ahmed Yesevî, cennete giren mü’minlerin Yüce Allah’ın cemalini görebileceklerini söylemektedir. Akâid ve kelâm ilminde Allah’ın görülmesi “Ru’yetullah” başlığı ile incelenir. İslâm âlimlerinin genel kanaati dünyada Allah’ın görülemeyeceği, cennette ise Allah’ın mü’minler tarafından görüleceği şeklindedir. Sünnî âlimlere göre cennette Allah’ın görülebilmesi /Ru’yetullah mümkündür. Allah’ın dünyada görülüp görülmemesi konusunda iki değişik görüş vardır. Birinciye göre Allah’ın dünyada görümesi mümkündür. Mücessime ve Müşebbihe ile bazı mutasavvıflar bu görüştedir. İkinci görüşe göre nebiler de dâhil olmak üzere hiçbir insanoğlu Allah’ı dünyada asla göremez. Hz. Mûsâ, Allah’ı dünyada görmek istemiş, “*Sen beni dünyada asla göremezsin*”¹⁵⁶ itabını almış, sonunda da bu isteğinden –zellesinden- dolayı tevbe etti, denilmiştir.¹⁵⁷ Allah gözlerin kendisini ihata edemeyeceğini söylediği âyeti¹⁵⁸ delil alan bazı âlimler rü’yetullahın dünyada vuku bulmayacağını söylemişlerdir.

Mi’rac dönüşü Hz. Peygamber’e “Allah’ı gördün mü?” diye sorulmuş o da “nurdur, nasıl görebilirim?” veya “Sadece bir nur gördüm”¹⁵⁹ cevabı alınmıştır. Mütেকaddimun (ilk dönemdeki) âlimler rüyada Allah görülemez, derken müteahhirun (sonraki dönemdeki) bazı âlimler rüyada Allah’ın görülebileceğini görüşündedirler. Meselâ Sa’deddin et-Taftazanî (ö.792/1390), Allah’ın rüyada görülebileceğine dâir “*Geceleyin abdest aldım ve namaz kıldım. Ardından uyudum. Rabbimi en güzel sıfattan gördüm*”¹⁶⁰ rivâyetini delil alır ve gördüklerini beyan edenlerin müşahedeleriyle de gözle değil, kalp gözüyle Allah’ın rüyada görülebileceğini söyler.¹⁶¹ Şeytan peygamberin suretine giremezse¹⁶² Allah’ın da suretine giremez, denilerek Rabbin rüyada görülebileceği belirtilir. Allah cisim olmadığından veya *muhalefetün lil havadis* sıfatı gereği bir şekle ve surete rüyada da olsa giremeyeceğinden görülebilme imkânının olmadığı da söylenir. Hz. Âişe (ö.58/678), “*Muhammed’in Allah’ı gördüğünü söyleyen kimse yalan söylemiş olur*” diyerek Resulullah dâhil kimsenin dünyada Allah’ı görmediğini belirtir.¹⁶³ Ehl-i Sünnet’in önemli âlimlerinden Ebu’l-Hasen el-Eş’ari (ö. 324/936), *göz dünyada yaratılmış*

¹⁵³ Bice, Hikmet-112.

¹⁵⁴ Bice, Hikmet-104.

¹⁵⁵ Hikmet-143.

¹⁵⁶ A’raf, 7/143.

¹⁵⁷ Bkz. Sabuni, *el-Münteka min İsmet-il-Enbiya*, Darü İbn Hazm, Beyrut, 2013, s. 115 vd; Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, Neşr: Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, XIV/242-245.

¹⁵⁸ En’âm, 6/103.

¹⁵⁹ Muslim, İmân 291-292.

¹⁶⁰ Tirmizî, Tefsir:39; İbn Hanbel, Müsned, V/584.

¹⁶¹ S. Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Haz: S.Uludağ, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s.134.

¹⁶² Bkz. Buharî, Tabir 2, 10; Müslim, Rüya 10.

¹⁶³ Bkz. Buhârî, Tevhîd 4.

olan nuru gerçek boyutlarıyla idrak edemez. Çünkü insan bakışını güneşin bizatihi kendisine yöneltir ve gözüyle bakmaya devam ederse, gözünün nurunun çoğu yani görme melekesi gider, kaybolur, demektir.¹⁶⁴ Hz. Peygamber: “Dolunayda (ayın ondördünde) ay'ı nasıl görüyorsanız, Rabbinizi de öylece cennette (zahmetsiz bir şekilde) göreceksiniz”¹⁶⁵ der.

İslâm Filozofları ve Mu'tezile'nin çoğunluğu Allah cisim olmadığından âhirette görülemeyeceğini, ru'yetullah'ı da kalp ile görme manasına alıp bunu “bilme” olarak yorumlarlar.¹⁶⁶ Âlimlerin çoğu, cennette mü'minlerin Allah'ı görmesinin ulaşabilecek en yüksek mutluluk şeklinde kabul ederek “kafadaki gözle” görüleceğini söylerler. Yesevî'ye göre Allah, dünyada yapılan günâhlarla görülmez. Yalan, riyâ, şeytanın yolundan gitme gibi haller O'nun Cemâlini görmeye engeldir. Allah'a itaatle ibadet eden kimse, mahlûklara acımasıyla Hak'ın Cemâlini görmeye de nâil olabilir;

Hakk'a buluşmaya yanıp mü'min olsan, ibadet eyle

*İbadet eyleyen Hak cemalini görür dostlar.*¹⁶⁷

Allah'ı görmek için canı kurban etmedikçe

*İsmâil gibi cemâlullahı arzulamayın dostlar!*¹⁶⁸

Bir başka yerde de “aşk/imân olmadan Hak cemalini görmek olmaz” diyerek mü'min kullara acıyan Rahman ve Rahim olan Allah'ın Cemalini cennette mü'minlere gösterecektir:

*Amel eyle cennet al masivasını/ Cennet alan cemalini görür imiş.*¹⁶⁹

*Hakk'a yanıp mü'min olsan, ibadet eyle/ İbadet eyleyen Hakk cemalini görür dostlar.*¹⁷⁰

Oruç tutup namaz kılip tevbe eyleyen/ Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,

*Meşâyihün hizmetini tamam eyleyen/ Böyle kullar Hakk cemâlini görür imiş.*¹⁷¹

Velhasıl Ahmed Yesevi, Cennet derki: "Ben üstün, cemal görmek bende var, Cemalini göstermeğe Rahim adlı Rahman var"¹⁷² diyerek Cennete girenlerin Rahim (kendisine inananlara acıyan) isminde Rahman (her mahlukâta acıyan) Allah'ın Cemalini göstermekle lütfedeceğini söylemektedir.

C. 13. Cennet-Cehennem Konuları Yazdan olan Allah'ın Birdirmesiyle Bilinir.

Cehennem orada tek durdu, cennet özürünü söyledi,

*Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yazdan*¹⁷³ var.¹⁷⁴

Ahmed Yesevî, bu atışmalardan sonra cehennemın yalnız durduğunu, her ikisinin de Allah'ın yarattığı mahlûk olduklarından cennetin özür beyan ettiğini söyler. “Kul Hoca Ahmed

¹⁶⁴ Bkz. Eş'arî, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, Terc:M.Kubat, İşrak Yay., İstanbul, 2008, s. 53.

¹⁶⁵ Buhârî, *Mevâkıt* 16, 20; *Ezân* 129, *Rikâk* 52.

¹⁶⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Neşr: H.Ritter, Wiesbaden, 1980, I/238.

¹⁶⁷ Bice, *Hikmet* 82, s. 107.

¹⁶⁸ Bice, *Hikmet*-81.

¹⁶⁹ Bice, *Hikmet*-108.

¹⁷⁰ Bice, *Hikmet*-82.

¹⁷¹ Bice, *Hikmet*-113.

¹⁷² *Hikmet*-143.

¹⁷³ Yazdan, İslâm sonrası dönemde tek tanrıyı ifade eden Farsça kelimedir. Vahdaniyet sıfatını ifade eder.

¹⁷⁴ *Hikmet*-143.

ne bildi” diyerek de cennet ceennem gibi konularda ise bilgilerin ancak bir ve tek olan Yüce Allah’ın bildirmesiyle olacağını bildirmektedir. Böylece cennet-ceennem şiirini bitirmektedir.

Cennet-ceennem ve halleri ile ilgili meseleler gayba âit konulardandır. Gayba inanmak da mü’minin bir özelliğidir.¹⁷⁵ Gayb konusunda en güvenilir bilgi de âyet ve hadislerdedir. Âyet ve sahih rivâyetler dışındaki yorumlar " رَجْمًا بِالْغَيْبِ / *Gayba taş atmak*"¹⁷⁶ yani boş, kanıtsız zannî sözlerden başka bir şey değildir.¹⁷⁷ Akâid ve Kelâm İlmi’nde, akıl ve deneyle ispat edilmeyen ve yalnız peygamberler vasıtasıyla gelen naklî delillerle sabit olan itikadî esaslara, “sem’iyyat” adı verilmektedir ki kabir halleri, ba’s, mahşer, hesap, sırat, cennet, ceennem gibi âhiretle ilgili konuların hepsi sem’iyyattandır. Sem’iyyat konularında akıl, haber verilenleri tasdiğe yarar. Yoksa haber verilmeyen hususları araştırmak, onun görevi değildir. Zaten buna gücü de yetmez. O’nun hikmetinden anlayabildiğimiz kadarını bilebiliriz. Allah’ın hikmetinden suâl olunmaz.¹⁷⁸ Nebiler ve melekler de ancak Yüce Allah’ın bildirdiği kadarını bilebilirler.¹⁷⁹ Yesevî bir yerde gayb konusu olan Allah’ın şeytani hangi sebepten kendi huzurundan kovduğunu bilemediğini vurgulamaktadır:

*Şeytani dergâhından kovulmuş eyledi/ Hangi sebepten eylediğini bilemezdim.*¹⁸⁰

Yesevî de gayb konularından olan cennet ve ceennem hallerini âyet ve sahih rivâyetler ışığında anlattığından “*Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yazdan var*” diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.

SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu Türkleri’nin dînî anlayış ve inançlarında geniş tesirler icra ettiğinden “Pîr-i Türkistan” ve “Hâce-i Türkistan” ünvanlarıyla anılmaktadır. Yesevî, İslâm’ı, Kur’ân’dan ve Sünnet ışığında ana dili Türkçe’yi kullanarak manzum şiirler halinde insanlara anlatmaya çalışmış, ahlâk merkezli bir din anlayışının insanların gönüllerinde yer bulabilmesi için “Fakrnâme” ve “Hikmetler”i İslam’ı şiirlerle öz olarak anlattığı görülmektedir. İslâm’ın barış ve huzur dini olduğunu, sevgi, kardeşlik, birlik, beraberlik, hoşgörü gibi değerlerin asırlar öncesinden Ahmed Yesevî tarafından söylenmektedir. İnsanlara dini öğretirken bütün insanların fitratlarında bulunan sevgi, aşk ve muhabbet gibi kavramlar içerisinde usandırmadan, biktırmadan ve nefret ettirmeden anlattığından dolayı O’nun dini irşad ve tebliğ metodu ve öğretilerini genel kabul gördürüp çağlar üstü yapmıştır. Yesevî, Türk kültürünün dünden bugüne bize kadar gelmesini sağlamış ve bu kültürün Anadolu’da yayılmasına öncülük etmiş, kendisinden sonra Anadolu’ya gelen Yunus Emre, Sultanü’l-Ulema Bahaeddin Veled, Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Emirci Sultan, Kaygusuz Abdal gibi müslüman Türk erenlerinin de yolunu açmıştır. Yesevî’nin “Hikmetler”i doğrultusunda inanç motifleriyle yetişenler, çevrelerinin dînî inanç, kültür hayatının canlanmasına dolayısıyla Anadolu İslâm-Türk kültür ve medeniyetinin ihya ve inşasına da önemli katkılarda bulunmuşlardır.

¹⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/3; Enbiyâ, 21/49; Kâf, 50/33; Mülk, 67/12.

¹⁷⁶ Bkz. Kehf, 18/22; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, İstanbul, 1985, IV/374.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IX/36-7.

¹⁷⁸ Hikmetinden suâl olunmaz, yani Allah hiçbir şeyi boşa yaratmamıştır. Yarattığı herşeyin bir hikmeti vardır. Bu, herşeyin hikmetinin anlaşılmayacağını, bilinemeyeceğini anlaşılar. "... Yaptığından sorulmaz..." Bkz. Âl-i İmrân, 3/191, Enbiya, 21/23; Bkz. E.Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, s.120.

¹⁷⁹ Bkz. Cin, 72/26-27.

¹⁸⁰ Bice, Hikmet-47.

TİDSAD

Yesevî'nin diğer şiir dizelerinde olduğu gibi Cennet ve Cehennem'in çekişmesiyle ilgili şiirinde de birçok hikmetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu şiirde zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi menfi vasıflarla ön plana çıkan Firavun ve Hâmân karakterli kişilerin amelleriyle cehennemlik oldukları belirtilir. Kötülük yapan yani kuyuya atan, köle diye satan kardeşlerini affedebilen mazlum Hz. Yûsuf misali faziletli işler yapanlar cenneti hak ederler. İhtiyaç fazlası malını fakirlere ve kimsesizlere vermeyip cimrilik yapanlar, o mallarının boyunlarına ateşten dolanıp cehennemde azap göreceklerdir. Her peygamberin kevseri vardır. Bunun hikmeti nebilerin sünnetini ihya edip amel etmektir. Gönlünde ve fikrinde Allah'ı zikreden kullar Cennette merhamet sahibi Rahman ve Rahim olan Allah'ın cemalini görebileceklerdir. Kul olarak şükür görevini yerine getirmeyenler meselâ dinin direği namaz ibadetini gibi ifâ etmeyenler cezalandırılırlar. Yapılan inceleme ve değerlendirmelerde Cennet ve Cehennem gibi âhiret hallerini anlatan bu şiirde verilen bilgilerin Kur'ân âyetlerine ve sahih hadis rivâyetleriyle uyum sağladığı da anlaşılmaktadır. Gaybî haberler olan konuları da Yesevî'nin halk diliyle anlattığı da gözlenmektedir. Ebedî hayat olan cennet, cehennem gibi âhiret hallerini iyi bilen, hangi davranış ve amellerle nasıl ve ne şekilde karşılaşabileceğini bilen kişiler, oraları şekillendiren ekim yeri hikmetlerle dolu bu dünyayı da sevgi potasında cennetlere çevirebilirler.

KAYNAKLAR

- ACLÛNÎ, Ebü'l Fida İsmail, Keşfü'l Hafâ ve Müzîlu'l İlbâs, y.y., Beyrut, trs.
- AKTAN, Ali, "Kühü'l-Ahbar'a Göre Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri", Milletler Arası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyum Bildirileri, (26-29 Mayıs 1993) Kayseri, 1993.
- ATTAR, Feridüdin, Tezkiretü'l-Evliyâ, Erkam Yay., İstanbul, 1984.
- BAKILLÂNÎ, Ebu Bekir, el-İnsaf, Tahk:M.Zahid el-Kevseri, y.y., Kahire, 1993.
- BİCE, Hayati, Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet, TDV. Yayınları, Ankara, 1993.
- BUHÂRÎ, el-Camiu's-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, y.y., İstanbul, 2004.
- EBÛ Davud, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983.
- EBÛ Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber, Terc: M. Öz, İmamı A'zam'ın Beş Eseri, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2011.
- ERASLAN, Kemal, "Ahmed Yesevî", DİA, cilt: II, İstanbul, 1989.
- ESİN, Emel, "Ahmed Yesevî Külliyesi", DİA, cilt: 2, İstanbul, 1989.
- EŞ'ARÎ, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, Neşr: H.Ritter, Wiesbaden, 1980.
- , el-İbane an Usûli'd-Diyâne, Terc: M.Kubat, İşrak Yay., İstanbul, 2008.
- GÜZEL, Abdurrahman, Ahmed Yesevî'nin Fakrânâmesi, Öncü, Ankara, 2007.
- HEMEDANÎ, Yûsuf, Hayat Nedir, Çev: N.Tosun, y.y., İstanbul, 2002.
- <http://www.sonmezcutlu.net/?pnum=142>. Erişim tarihi: 02/03/2017.
- İBN Hanbel, Ahmed, el-Müsned, y.y., Beyrut, trs.,

- İBN Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, y.y., İstanbul, 1985.
- İBN Mâce, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953.
- KOCAKAPLAN, İsa, Açıklamalı Edebî Sanatlar, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İstanbul, 2008.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yayınları, Ankara, 1993.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu", TTK, Belleten, Sayı:218 Yıl:1993.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansur, Kitâbu't-Tevhid, Haz: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İSAM yayınları, Ankara, 2005.
- , Te'vîlâtü'l-Kur'ân, B.Topaloğlu, Mîzân Yayınları, İstanbul, 2005.
- MÜSLİM, Ebû'l Hüseyin, es-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- ONAT, Hasan, "İbâhiyye", DİA, cilt: XIX, İstanbul, 1999.
- OCAK, A.Yaşar, "Bektaşilik", DİA, cilt: V, İstanbul, 1992.
- , "Anadolu Türk Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.
- ORAL, Osman, "Akâid ve Kelâm İlmi Açısından İmânın Kısımları, Derecesi ve Rükünleri", Dicle Üniv. SBE Derg., Yıl:7 Sayı:13, Diyarbakır, 2015.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim-Hacıeminoğlu, N., vd., "Karahanlılar", DİA, cilt:24, İstanbul, 2001.
- RAZÎ, Fahreddin, Mefatihü'l-Gayb, Neşr: Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- SABUNÎ, Nureddin, el-Münteka min İsmet-il-Enbiya, Darü İbn Hazm, Beyrut, 2013.
- ŞENER, H.İbrahim, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", Yesevîlik Bilgisi, Haz: C.Kurnaz-M.Tatçı, Ankara, 2000.
- TAFTAZÂNÎ, Saduddin, Şerhu'l-Akâid, Haz: Süleyman Uludağ, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- TİRMİZİ, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- TOSUN, Necdet, Risale-i Hüsameddin Sığnaki-Ahmed Yesevî'nin Menakıbı, İslam Araştırma Dergisi, Aziz Mahmut Hüdai Vakfı, İstanbul-1988, c. 3, sayı I, Ocak-Haziran 1998.
- , "Yesevîyye", DİA, cilt: XLIII, İstanbul, 2013.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1969.
- YAZICI, Tahsin, "Haydariyye", DİA, cilt: XVII, İstanbul, 1998.
- YESEVÎ, Ahmed, Divân-ı Hikmet Seçmeler, Haz: K.Eraslan, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1991.